

จารึกปราสาทพิมานอากาศ
ของพระนางศรีอินทรเทวี:
สาระและความสำคัญในการสดุดี
พระเกียรติพระเจ้าชัยวรมันที่ 7
(Pimeanākas Inscription of
śrīindradevī (K.485): Contents
and Significance as Eulogy for
King Jayavarman VII]

นิพัทธ์ แยมเดช*
(Nipat Yamdate)
จิรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา**
(Chirapat Prapandvidya)

* นักศึกษาปริญญาเอก คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร (Ph.D student, Faculty of Archaeology, Silpakorn University).

** ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร (Asst. Prof. Ph.D., Faculty of Archaeology, Silpakorn University).

บทความวิจัย

-

วิชาการ

บทคัดย่อ

บทความนี้มีจุดมุ่งหมายเพื่อศึกษาจารึกปราสาทพินานอากาศ ของพระนางศรีอินทราเทวี (K.485) ในสองประเด็น คือ 1. สารัตถะในจารึก 2. ความสำคัญของจารึกในฐานะเป็นจารึกสดุดีพระเกียรติพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ผลการศึกษาพบว่าจารึกปราสาทพินานอากาศบันทึกสารัตถะที่สำคัญ ดังนี้ 1) สารัตถะทางด้านประวัติศาสตร์ จารึกให้ข้อมูลพระราชประวัติของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ไว้มากหลายด้าน โดยเฉพาะการเสด็จไปยังอาณาจักรจามปาแล้วเสด็จกลับมาครองราชย์ที่เมืองพระนคร การอภิเษกสมรสกับพระนางศรีชัยราชเทวี ต่อมาเมื่อพระนางศรีชัยราชเทวีสิ้นพระชนม์ พระองค์จึงอภิเษกสมรสกับพระนางศรีอินทราเทวี รวมทั้งวีรกรรมของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ในการทำสงครามกับกองทัพจามปา จารึกยังบันทึกพระประวัติของพระนางศรีชัยราชเทวีและพระนางศรีอินทราเทวี รวมทั้งระบุถึงชื่อเมืองและสถานที่สำคัญต่าง ๆ เอาไว้ด้วย 2) สารัตถะทางด้านศาสนา จารึกแสดงให้เห็นถึงความผสมผสานระหว่างพระพุทธศาสนากับศาสนาพราหมณ์ โดยเฉพาะพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาที่ได้รับการเชิดชูสูงสุดและมีนัยว่าอยู่เหนือศาสนาอื่นอย่างน่าสังเกตด้วย 3) สารัตถะทางด้านสังคมและวัฒนธรรม จารึกให้ข้อมูลวิถีปฏิบัติของสตรีในราชสำนัก โดยเฉพาะการศึกษาวิชาพระพุทธศาสนาที่มีความเจริญรุ่งเรืองอย่างยิ่ง ที่น่าสนใจคือ จารึกสะท้อนสภาพปัญหาทางสังคมในกัมพูชาช่วงเวลานั้น คือ มีเด็กผู้หญิงถูกพ่อแม่ทอดทิ้งจำนวนมาก

จากการศึกษาความสำคัญของจารึกปราสาทพินานอากาศในฐานะจารึกสดุดีพระเกียรติ พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 พบว่าจารึกสร้างภาพลักษณ์ของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ใน 3 ด้าน ดังนี้ 1) ภาพลักษณ์ของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ซึ่งเป็นกษัตริย์ในอุดมคติ คือ มีความยิ่งใหญ่ เป็นยอดนักรบ และมีความมั่งคั่งเป็นเลิศ 2) พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ในฐานะพุทธราชา มีความเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา 3) พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ในฐานะเทวราชา ซึ่งมีคุณสมบัติเช่นเดียวกับพระอินทร์

คำสำคัญ: จารึกปราสาทพินานอากาศ, พระนางศรีอินทราเทวี, พระเจ้าชัยวรมันที่ 7, การสดุดีพระเกียรติ

ABSTRACT

This article aims to study the Pimeanākas inscription composed by Queen Śrī Indradevī (K. 485) in two aspects: its contents and its significance as eulogy for King Jayavarman VII of ancient Cambodia. The findings are as follows: (1) A biography of King Jayavarman VII was given from various historical vantage points such as his military campaign to subdue Chāmpā Kingdom and his return to ascend the throne of Angkor; his marriage to Princess Śrī Jayarājadevī; his second marriage to Princess Śrī Indradevī following the death of Queen Jayarājadevī; and his heroic exploits in war. Biographies of Queen Śrī Jayarājadevī and Queen Śrī Indradevī were also given, alongside the names of various historically significant cities and places. (2) From a religious point of view, Mahayana Buddhism was recognized and uplifted to the highest position under the support of King Jayavarman VII and his queens, with Brahmanism being neglected. The study of Buddhism flourished significantly during that period. (3) From a socio-cultural standpoint, information was given on the female courtiers' activities and ways of life. It is interesting to note that an orphanage was set up by the queens for many 'unwanted' female children during that period. (4) As a eulogy, the inscription portrays King Jayavarman VII as an ideal, heroic and handsome king; a Buddharāja who follows the ways of life of a Bodhisattva or a Would-be Buddha; and a Devarāja or a god king.

Keyword: Pimeanākas Inscription, Śrī Indradevī, Jayavarman VII, Eulogy

บทนำ

ที่มาและความสำคัญ

พระราชประวัติของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ช่วงก่อนหน้า ค.ศ. 1900 ไม่เป็นที่รู้จักแพร่หลาย เพราะขาดหลักฐานอ้างอิงจากศิลาจารึก นักวิชาการไม่ได้ตรวจสอบค้นคว้า ปิรวิรรต แพลเนือหาและศึกษาวิเคราะห์จารึกในสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 อย่างจริงจัง นักวิชาการต่างรับรู้พระนามพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ว่าเป็นกษัตริย์แห่งเมืองพระนครพระองค์หนึ่งเท่านั้น ด้วยเหตุนี้พระราชประวัติของ พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 จึงมีรายละเอียดไม่กระจ่างชัด (Coedès 1963: 82 - 85) ต่อมาเมื่อรัฐบาลฝรั่งเศส จัดตั้งสำนักฝรั่งเศสแห่งปลายบูรพาทิศ (École française d'Extrême - Orient) หรือ EFEO ผลงานศึกษาค้นคว้าเกี่ยวกับจารึกในอาณาจักรกัมพูชา ตีพิมพ์ลงในวารสาร BEFEO (Lagiarde 2003: 60 - 74) นับตั้งแต่ ค.ศ. 1901 จึงปรากฏข้อมูลพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 อย่างต่อเนื่อง ซึ่งนักวิจัยผู้มีคุณูปการค้นคว้าเรื่องราวพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ได้แก่ หลุยส์ ฟิโนต์ (Louis Finot) ได้เขียนบทความเรื่อง “L'inscription sanskrite de Say - fong” เผยแพร่จารึกภาษาสันสกฤตที่เมืองทรายฟอง (Say Fong) นับตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา นักวิชาการจึงทราบพระราชประวัติของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 และเรื่องราวเกี่ยวกับอาโรคยศาลาหรือโรงพยาบาลที่ก่อสร้างขึ้นใน ค.ศ. 1186 ได้กระจ่างขึ้น (Finot 1903: 18 - 83) การดำเนินงานของวารสาร BEFEO ได้ตีพิมพ์เผยแพร่ศิลาจารึกประจำรัชสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 จำนวนหลายหลัก จะเห็นได้จากการตีพิมพ์ คำอ่านและคำแปลจารึกปราสาทตาพรหม จารึกปราสาทพระขรรค์ จารึกบันทายฆมาร์ จารึกมิเชิน (อาณาจักรจามปา ประเทศเวียดนาม) กลุ่มจารึกประจำ อาโรคยศาลา จารึกปราสาทจรุง และจารึกปราสาทพิมานอากาศ เป็นต้น ความสำคัญของจารึกพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ที่ตีพิมพ์เผยแพร่นั้น ยอร์ช เซเดส์ (George Coedès) แสดงความเห็นไว้ว่า “ศิลาจารึกจำนวนมากมายที่พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงจารึกไว้ล้วนเป็นหลักฐานที่ใช้สนับสนุนพระ

ประวัติของพระองค์” โดยมีสมมติฐานไว้ว่า “หลักฐานสำคัญที่สามารถอธิบายประวัติศาสตร์เขมรโบราณได้ดีที่สุด คือ ศิลาจารึก” (Coedès 1999: 36) เซเดส์สนับสนุนภาพลักษณ์ของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ว่าเป็นกษัตริย์ที่ยิ่งใหญ่ที่สุดในอาณาจักรกัมพูชาราวช่วง ค.ศ. 1181 - 1218 หรือ พ.ศ. 1724 - 1761 ดังที่ได้นำเสนอ พระราชประวัติของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ซึ่งเป็นชุดข้อมูลกระแสหลักไว้ว่า พระองค์ประสูติประมาณ ค.ศ. 1120 ในรัชกาลพระเจ้าสุริยวรมันที่ 2 พระราชบิดา และพระราชมารดาของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ปรากฏพระนามในจารึก คือ พระเจ้าธรณินทรวรมันที่ 2 และพระนางศรีชัยราชจุฑาภรณ์ ซึ่งสายตระกูลของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 มีสิทธิอันชอบธรรมในการขึ้นปกครองอาณาจักรกัมพูชา ในช่วงระยะเวลา ก่อนที่พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 จะขึ้นครองราชย์ เป็นที่รับรู้ว่พระราชประวัติในช่วงนี้มีความเกี่ยวพันกับสถานการณ์ทางการเมืองกับอาณาจักรจามปา โดยปรากฏสงครามกับกษัตริย์จามปาอยู่ตลอด รวมทั้งสถานการณ์ภายในเมืองพระนครที่ถูกโจมตีจากกองทัพจามปาอย่างหนักหน่วง จนกระทั่งพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงกอบกู้เหตุการณ์ วนวยภายในเมืองพระนคร แล้วพระองค์ทรงปกครองอาณาจักรกัมพูชาในเวลาต่อมา พระราชประวัติของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ที่บันทึกในจารึกจะเขียนขึ้นในช่วงที่พระองค์มีพระราชอำนาจทางการเมืองมากแล้ว ส่วนข้อมูลปลายรัชสมัยของพระองค์มีรายละเอียดน้อยมาก ดังนั้น จึงไม่อาจทราบได้ว่าพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 จะสวรรคตในช่วงเวลาใด ทราบเพียงว่าพระองค์ได้รับสมญานามภายหลังจากที่สวรรคต ว่า “มหาบรมสุคต” น่าสังเกตว่าการเขียนพระราชประวัติของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เซเดส์จะกล่าวถึงจารึกหลักหนึ่งอยู่เสมอ นั่นคือ จารึกปราสาทพินานอากาศของพระนางอินทรวเทวี เลขทะเบียน K.485 (Coedès 1968: 169 - 177)

จารึกปราสาทพินานอากาศของพระนางอินทรวเทวี หรือ K.485 เป็นจารึกภาษาสันสกฤตที่มีเนื้อหานานยาว จารึกหลักนี้มีความสำคัญในสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เพราะจารึกระบุสถานภาพของผู้แต่งว่าเป็นสตรีในราชสำนัก ต่างจากจารึกของ

พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 หลักอื่น ๆ ที่ผู้แต่งมักเป็นบุรุษ ดังนั้น เนื้อหาจารึกปราสาทพินานอากาศจึงน่าจะแสดงให้เห็นถึงโลกทัศน์ ภูมิรู้ และความช่างสังเกตของสตรีในราชสำนักกัมพูชาได้อย่างน่าสนใจ และเมื่อพิจารณาหลักการแต่งจารึกปราสาทพินานอากาศเบื้องต้น พบว่าจารึกหลักนี้เป็นบทสวดดีพระเจ้ายศวรมันที่ 7 ซึ่งมีหลักการแต่งตามแบบ “อสังการ” ด้วยเหตุนี้ จารึกปราสาทพินานอากาศจึงได้รับการยกย่องว่ามีความงดงามอย่างไร้ที่ติ (Coedès 1947: 187) จากที่กล่าวมาข้างต้น จึงเหมาะสมที่จะนำจารึกหลักนี้มาศึกษาเพื่อให้เกิดประโยชน์ต่อไป

วัตถุประสงค์ของการศึกษา

เพื่ออ่านแปลจารึกปราสาทพินานอากาศของพระนางศรีอินทราเทวี (K.485) เป็นภาษาไทย และเพื่อนำเสนอสาระัตถะ (Content) และความสำคัญของจารึกในฐานะเป็นจารึกสวดดีพระเกียรติ (ปฐกฐิตี) พระเจ้ายศวรมันที่ 7

ข้อชี้แจงเบื้องต้น และประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

การแปลจารึกปราสาทพินานอากาศจากภาษาสันสกฤตเป็นภาษาไทยในงานวิจัยนี้ยังไม่มีบทแปลในวงวิชาการไทยมาก่อน ผู้วิจัยได้แปลจารึก พยายามรักษาความหมายของคำศัพท์ในจารึกอย่างเคร่งครัด ด้วยตระหนักดีว่าการแปลจารึกจากภาษาในจารึกย่อมก่อประโยชน์มากกว่าการแปลจากคำแปลของนักวิชาการตะวันตก เพราะการแปลจากภาษาในจารึกโดยตรงจะได้ตัวบทที่มีความหมายใหม่อยู่เสมอ

ในการแปลเนื้อความจารึกปราสาทพินานอากาศเป็นภาษาไทย เนื่องจากคำอ่านจารึกบางส่วนขาดหายไปมาก ในกรณีที่คำแปลขาดหายไป ผู้วิจัยใช้เครื่องหมาย [...] เพื่อชี้ให้เห็นว่าเป็นส่วนเนื้อหาที่ขาดไป คำอ่านจารึกซึ่งแต่งเป็นภาษาสันสกฤต ผู้วิจัยไม่ได้อ้างอิงในบทความนี้ จะอ้างเพียงคำแปลจารึกเป็นภาษาไทยเท่านั้น ทั้งนี้ ผู้อ่านสามารถตรวจสอบคำอ่านจารึกและคำแปลได้จากงานวิจัย การศึกษาจารึก

ภาษาสันสกฤตของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ซึ่งจะนำเสนอในวงวิชาการต่อไป

อนึ่ง เนื่องจากจารึกที่นำมาศึกษาพบที่ปราสาทพิมานอากาศ ซึ่งในบทความนี้จะเรียกว่า “จารึกปราสาทพิมานอากาศ” โดยตลอด

งานวิจัยนี้จะเกิดประโยชน์ในการศึกษาจารึกภาษาสันสกฤตของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 โดยเข้าใจสาระัตถะในจารึก และเข้าใจสถานภาพของจารึกที่แต่งขึ้นเพื่อให้มีเนื้อหาเป็นบทสวดที่พระเกียรติพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ได้ชัดเจนยิ่งขึ้น

ข้อมูลเบื้องต้นของจารึกปราสาทพิมานอากาศ

ของพระนางศรีอินทรวเทวี

จารึกปราสาทพิมานอากาศพบที่ฐานปราสาทพิมานอากาศ ในนครธม ลักษณะทางกายภาพของจารึกอยู่ในสภาพไม่สมบูรณ์ ข้อความในจารึกไม่ปะติดปะต่อกัน เพราะจารึกแตกหักและเนื้อความถูกทำลายอย่างหนัก (Sharan 1974: 126) การตีพิมพ์เผยแพร่จารึกปราสาทพิมานอากาศอย่างเป็นทางการนั้น พิโนต์ เป็นนักอ่านจารึกท่านแรกที่ตีพิมพ์เผยแพร่จารึกปราสาทพิมานอากาศลงในวารสารสำนักฝรั่งเศสแห่งปลายบูรพาทิศ เล่มที่ 25 ค.ศ. 1925 ชื่อว่า Inscriptions d'Ankor โดยเขียนบทนำ ปรีวรรตคำอ่านจารึกโดยถ่ายถอดเป็นตัวอักษรโรมัน คำแปลเป็นภาษาฝรั่งเศส และคำอธิบายเชิงอรรถ (Finot 1925: 372 - 392) แต่เนื่องจากข้อความจารึกในด้านที่สองขาดคำปรีวรรต เพราะเนื้อหาในด้านนี้มีความเสียหายมากที่สุด ต่อมาเซเดส์ จึงได้ตรวจสอบเนื้อหาจารึกปราสาทพิมานอากาศ โดยเพิ่มคำอ่านจารึกด้านที่ 2 จนเนื้อหาจารึกมีความสมบูรณ์ยิ่งขึ้น การตีพิมพ์เผยแพร่จารึกยังคงใช้ระเบียบวิธีศึกษา เช่นที่พิโนต์ได้ทำไว้ก่อนหน้านี้ และเซเดส์นำมาตีพิมพ์ในหนังสือ Inscriptions du Cambodge เล่มที่ 2 ค.ศ. 1942 (Coedès 1942: 161 - 181)

จารึกปราสาทพิมานอากาศเขียนด้วยภาษาสันสกฤต ตัวอักษรที่ใช้บันทึก คือ อักษรเขมรโบราณพุทธศตวรรษที่ 18 ซึ่งมีลายเส้นที่สวยงามชัดเจน จารึกแต่งด้วย

รูปแบบคำประพันธ์ประเภทฉันทน์ เนื้อหาจารึกที่บันทึกมี 4 ด้าน จารึกด้านที่ 1 ถึงด้านที่ 3 มี 52 บรรทัด จำนวน 26 โศลกเหมือนกัน ส่วนจารึกด้านที่ 4 มี 44 บรรทัด จำนวน 24 โศลก เมื่อนับบรรทัดของจารึกทั้งหมดมี 200 บรรทัด มีโศลกทั้งหมด 102 บท หากพิจารณาจากจำนวนบรรทัดและโศลกในแต่ละบทดังกล่าว จารึกปราสาทพิมานอากาศน่าจะมีเนื้อหาขนาดยาวพอควร จารึกปราสาทพิมานอากาศใช้รูปแบบฉันทลักษณ์ที่หลากหลาย จะเห็นได้ดังนี้ 1) **อินทรวชิรา อุเปนทรวชรา อุปชาติ** ได้แก่ โศลกที่ 1, 3 - 5, 7 - 9, 29 - 90, 96 และโศลกที่ 100 2) **วศสตา** ได้แก่ โศลกที่ 2 และโศลกที่ 97 - 99 3) **วสันตติลภา** ได้แก่ โศลกที่ 6, 95 และโศลกที่ 101 - 102 4) **โศลก หรืออนุชฎา** ได้แก่ โศลกที่ 10 - 28 และโศลกที่ 91 - 94 (Majumda 1953: 515)

จารึกปราสาทพิมานอากาศเป็นจารึกที่อ่านได้ยากกว่าจารึกหลักอื่น ๆ ในสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เนื่องจากเนื้อหาจารึกถูกทำลายอย่างมาก ตัวอักษรในจารึกจึงอ่านได้เพียงบางส่วนเท่านั้น เนื้อหาจารึกในด้านแรกกับด้านสุดท้ายมีเนื้อความค่อนข้างสมบูรณ์ ส่วนเนื้อหาด้านที่สองกับด้านที่สาม เนื้อหาแต่ละโศลกอ่านได้เพียงบางคำหรือบางวรรคเท่านั้น จึงต้องพิจารณาจากเนื้อหาจารึกในด้านที่มีความสมบูรณ์อย่างใดก็ตาม เนื้อหาจารึกปราสาทพิมานอากาศได้ให้รายละเอียดชัดเจนว่าแต่งตั้งในสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ผู้แต่งเป็นพระอัครมเหสีของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 มีพระนามว่า พระนางศรีอินทรวเทวี ไมเคิล วิกเคอรี (Michael Vickery) ให้ความเห็นว่าจารึกปราสาทพิมานอากาศน่าจะแต่งในช่วงหลังจากที่พระนางศรีชัยราชเทวีสิ้นพระชนม์ไปแล้วเป็นเวลาถึง 10 ปี (Vickery 2003: 106) เนื้อหาจารึกปราสาทพิมานอากาศบ่งบอกว่าพระนางศรีอินทรวเทวี มีสถานะเป็นพระเชษฐภคินีของพระนางศรีชัยราชเทวี พระนางศรีอินทรวเทวีแต่งจารึกหลักนี้ภายหลังเมื่อพระนางศรีชัยราชเทวีสิ้นพระชนม์แล้ว พระนางจึงได้รับการแต่งตั้งให้เป็นพระมเหสีเอกของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 แทนพระชนิษฐา ซึ่งในขณะนั้น พระนางศรีอินทรวเทวีน่าจะยังมี

พระชนมายุมากแล้ว เพราะจารึกระบุไว้ชัดเจนว่าพระนางเป็น “อาจารย์ใหญ่” ใน ศาสนวิหาร มีความสนพระทัยวิชาการทางพระพุทธศาสนากายมหายานอย่างลึกซึ้ง และมีความตั้งมั่นอยู่ในการปฏิบัติธรรมอย่างยิ่งยวด

สำหรับวัตถุประสงค์การแต่งจารึกปราสาทพินานอากาศ เซเดสให้ความเห็น ว่าจารึกแต่งขึ้นเพื่อเป็นคำสรรเสริญพระนางศรีชัยราชเทวีซึ่งได้สิ้นพระชนม์ไปก่อนแล้ว อีกทั้งเนื้อหาจารึกได้กล่าวถึงพระราชประวัติของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ด้วย ผู้วิจัยเห็นด้วยว่าจารึกหลักนี้กล่าวยกย่องพระชนิษฐาของกวีจริง แต่กวีไม่ได้มีจุดประสงค์หลักในการสรรเสริญพระนางศรีชัยราชเทวี ถึงแม้จะมีการกล่าวถึง พระนางศรีชัยราชเทวี ด้วยบทยกย่องพระคุณสมบัติของสตรีที่ “งดงาม” ตามแบบอย่างสตรีใน “อุดมคติ” แต่คำสรรเสริญนี้น่าจะเป็นความทรงจำที่ยังตราตรึงอยู่ในพระทัยของกวีซึ่งยังคงรำลึกถึงอุปการคุณที่มีต่อกันมากกว่า จากการอ่านแปลเนื้อความในจารึก ผู้วิจัยจึงพบว่าจารึกปราสาทพินานอากาศ มีวัตถุประสงค์หลัก คือ เป็นบทสรรเสริญพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 โดยตรง จะเห็นได้จากเนื้อหาจารึกโคลกที่ 102 ระบุว่าพระนาง (ศรีอินทรวเทวี) ผู้เป็นส่วนหนึ่งของพระเจ้าศรีชัยวรมเหะ (พระเจ้าชัยวรมันที่ 7) นั้น “ได้รณาบทสรรเสริญนี้ที่บริสุทธิ์อันรุ่งโรจน์” (Diskul 1992: 204) สำหรับวัตถุประสงค์ในการแต่งรองลงมา ได้แก่ การบันทึกเนื้อหาเพื่อเล่าอดีตชีวิตของพระนางศรีชัยราชเทวี และพระนางศรีอินทรวเทวี และประการต่อมาผู้แต่งมีวัตถุประสงค์เพื่อบันทึกความเจริญรุ่งเรืองของการศึกษาพระพุทธศาสนาในสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7

เนื้อหาของจารึกปราสาทพินานอากาศ สามารถแบ่งโครงสร้างเนื้อหาได้เป็น 5 ส่วน ดังต่อไปนี้ **โครงสร้างเนื้อหาส่วนที่ 1** เป็นบทบูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในพระพุทธศาสนากายมหายาน รายละเอียดในส่วนนี้กวีได้บูชาพระพุทธเจ้าซึ่งมีพระวรกายประกอบด้วยธรรมะอันรุ่งเรือง พระสงฆ์ซึ่งเอื้อประโยชน์ต่อชาวโลก และพระอวโลกิเตศวร ผู้ที่คล้อยตามสิ่งที่เป็ประโยชน์ต่อชาวโลก **โครงสร้างเนื้อหาส่วนที่ 2** แสดงรายละเอียดพระราชประวัติของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เนื้อจารึกให้รายละเอียด

ตั้งแต่พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ตั้งแต่ประสูติ ต่อมาทรงครองราชสมบัติ และอภิเษกสมรส กับพระนางศรีชัยราชเทวี จากนั้นจึงพรรณนาพระเกียรติคุณและวีรกรรมของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ในด้านต่าง ๆ **โครงสร้างเนื้อหาส่วนที่ 3** รายละเอียดในส่วนนี้ เนื้อหาขาดหายไปมาก เนื้อความไม่ต่อเนื่องกัน ความหมายของคำจารึกพอจะทราบได้คือ กล่าวถึง พระนางศรีชัยราชเทวี ความงามเป็นเลิศของพระองค์ สายตระกูลของพระนาง และความจงรักภักดีที่พระนางทรงมีต่อพระราชสามี **โครงสร้างเนื้อหาส่วนที่ 4** รายละเอียดในส่วนนี้ เนื้อหาขาดหายไปมาก ข้อความจารึกที่เหลือกล่าวถึงหลักปรัชญาทางศาสนา ความวิโยคโศกเศร้า ความพลัดพรากจากบุคคลอันเป็นที่รัก กล่าวถึงการบำเพ็ญภาวนาเพื่อบรรลุมรรคผล กล่าวถึงพระโอรสของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ซึ่งได้ปกครองเมืองละโว้ **โครงสร้างเนื้อหาส่วนที่ 5** แสดงรายละเอียดของพระนางศรีอินทรวดี พระราชประวัติของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 หลักปรัชญาทางศาสนา และการแสดงความศรัทธาต่อศาสนา กล่าวคือ เนื้อหาในส่วนนี้จะมีความสลับซับซ้อน เริ่มจากกล่าวถึงพระนางศรีอินทรวดีผู้แต่งจารึก ความสัมพันธ์ระหว่างพระนางกับพระชนิษฐาของพระนาง จากนั้นให้รายละเอียดพระราชประวัติของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 รายละเอียดเกี่ยวกับสิ่งที่พระนางบำเพ็ญสาธารณกุศลเพื่อส่วนรวม การแสดงความศรัทธาต่อบุคคลที่ควรเคารพ โดยการถวายนามสิ่งของต่าง ๆ ภายในศาสนสถาน การก่อสร้างศาสนสถานต่าง ๆ รวมทั้งปราสาทพินานอากาศ การปฏิบัติหน้าที่โดยเป็นอาจารย์ใหญ่สอนวิชาพระพุทธศาสนา และกล่าวถึงจุดประสงค์ในการแต่งจารึก

พินิจสารัตถะในจารึกปราสาทพิมานอากาศ

ของพระนางศรีอินทรเทวี

จารึกเป็นเอกสารชั้นต้นที่มีพื้นที่จารถ้อยคำ ข้อความ และเนื้อหาค่อนข้างจำกัด ยิ่งจารึกที่แต่งเป็นบทร้อยกรอง ผู้แต่งย่อมต้องกลั่นกรองสารัตถะของเนื้อหาบรรจุลงในพื้นที่จารึกให้พอเหมาะพอดี การอ่านจารึกจึงเป็นความพยายามอย่างยิ่งของนักจารึกศึกษาที่จะสกัดสารัตถะสำคัญที่ปรากฏในจารึกหลักนั้น ในหัวข้อนี้ คำว่า “สารัตถะ” (Content) ผู้วิจัยจะใช้ในขอบเขตความหมายที่ว่าด้วยคำ ข้อความ และเนื้อหาที่เป็นใจความสำคัญที่ปรากฏจารึก รวมทั้งกระบวนการตีความเนื้อหาของจารึกผ่านความหมายที่ลึกซึ้งโดยการสันนิษฐาน (Soanes & Stevenson 2006: 373; Phathong 1994: 9) จากการอ่านแปลจารึกปราสาทพิมานอากาศของพระนางศรีอินทรเทวี ผู้วิจัยพบว่าจารึกหลักนี้นำเสนอสารัตถะในด้านต่าง ๆ ที่สำคัญ 3 ด้าน ได้แก่ 1) สารัตถะทางด้านประวัติศาสตร์ 2) สารัตถะทางด้านศาสนา และ 3) สารัตถะทางด้านสังคมและวัฒนธรรม ดังรายละเอียดต่อไปนี้

1. สารัตถะทางด้านประวัติศาสตร์

ข้อมูลที่ได้จากการอ่านแปลจารึกปราสาทพิมานอากาศช่วยสนับสนุนสารัตถะทางด้านประวัติศาสตร์ ทั้งเสริมข้อมูลและเติมเต็มข้อมูลเกี่ยวกับพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 รวมทั้งบริบทยุคสมัยนั้น ดังจะอภิปรายในประเด็นต่อไปนี้ 1) แสดงพระราชประวัติของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 2) แสดงพระประวัติของพระนางศรีชัยราชเทวีและพระนางศรีอินทรเทวี และ 3) ชื่อเมืองและสถานที่สำคัญ ดังนี้

1.1) แสดงพระราชประวัติของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7

1.1.1) ระบุถึงพระราชบิดาและพระราชมารดาของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 พระราชประวัติของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ที่ปรากฏในจารึกปราสาทพิมานอากาศช่วงต้นเรื่อง กวีระบุว่าพระองค์เป็นพระโอรสของพระเจ้าศรีธรณีนทรวรมันที่ 2 กับพระนางศรีชัยราชจุตามณี ซึ่งมีสถานภาพที่ยิ่งใหญ่อยู่ในเมือง “ชยาทิตย

ปุระ” (เมืองชัยชนะแห่งพระอาทิตย์) ดังนี้ “ศรีชัยวรมเทวะ (ศรีชัยวรมันที่ 7) ผู้
ประสูติจากศรีธรณีนทรวรมเทวะ เพื่อครอบครองแผ่นดิน พระองค์นั้น (ศรีชัยวรมันที่
7) ผู้ประสูติในพระมารดา ชื่อศรีชัยราชจุฑาภรณ์ ผู้ยิ่งใหญ่ในเมืองชยาทิตยปุระ” / 4 /
จากข้อความที่บันทึกในจารึกปราสาทพินานอากาศ สนับสนุนข้อความในจารึก
ปราสาทตาพรหม จารึกปราสาทพระขรรค์ และจารึกปราสาทจรุงทั้ง 4 หลัก รวมทั้ง
จารึกประจำอำเภอโรคนาอย่างสอดคล้องเป็นภาพชุดเดียวกัน เพราะเนื้อความใน
จารึกจะระบุถึงพระชาติกำเนิดของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ว่าทรงสืบเชื้อสายทางฝ่าย
พระราชมารดา การบันทึกข้อมูลของพระนางศรีชัยราชจุฑาภรณ์ พบว่ามีความสัมพันธ์
เป็นพิเศษกับเมือง ชยาทิตยปุระ นึกคิดว่าเหตุใดเนื้อหาจารึกจึงระบุว่าเป็นพระนางศรีชัย
ราชจุฑาภรณ์มีความยิ่งใหญ่ในเมือง ชยาทิตยปุระ เนื้อความในจารึกปราสาทพินาน
อากาศสอดคล้องกับเนื้อหาจารึกประจำอำเภอโรคนา ตาเมื่อนโต้ง โสลกที่ 4 กล่าวว่า

“...ได้มีพระเจ้าแผ่นดินพระนามว่า ศรีชัยวรมเทวะ ผู้
เป็นโอรสของ ศรีธรณีนทรวรมเทวะ ผู้ประสูติแต่เจ้า
หญิงแห่งเมืองชยาทิตยปุระ...”

(Chitsuthiyan 2012: 104)

หมายความว่าเมืองชยาทิตยปุระเป็นเมืองแห่งเชื้อพระวงศ์ทางฝ่าย
พระราชมารดาของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ยิ่งเมื่อพิจารณาในจารึกปราสาทพระขรรค์
และจารึกปราสาทตาพรหมจะเห็นรายละเอียดที่ชัดเจนยิ่งขึ้นเกี่ยวกับพระนางศรีชัย
ราชจุฑาภรณ์ที่ทรงสืบเชื้อสายมาจากพระนางศรีกัมพูราชลักษมีแห่งเมืองชยาทิตยปุระ

การที่กวีบันทึกไว้ว่าพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ประสูติจากพระเจ้าศรีธรณีน
ทรวรมันที่ 2 กับ พระนางศรีชัยราชจุฑาภรณ์ ซึ่งได้ครอบครองแผ่นดินในเวลาต่อมา
นั้น เซตส์ศึกษาข้อมูลใหม่เกี่ยวกับราชวงศ์มหัศจรรย์ โดยเรียงลำดับกษัตริย์ที่สืบต่อ
กันในราชวงศ์มหัศจรรย์ เริ่มจาก 1) พระเจ้าชัยวรมันที่ 6 2) พระเจ้าธรณีนทรวรมันที่

1 3) พระเจ้าสุริยวรมันที่ 2 4) พระเจ้าธรณินทรวรมันที่ 2 5) พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 (Coedès 1929: 297) อย่างไรก็ตาม บี.พี. กรอสลีเยอร์ (B.P. Groslier) และเดวิด แชนด์เลอร์ (David Chandler) แสดงความเห็นต่อการขึ้นครองราชย์ของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ว่าพระองค์อาจไม่ใช่การขึ้นครองราชย์ต่อจากพระมหากษัตริย์โดยตรง และพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ก็อาจไม่ใช่รัชทายาทอันชอบธรรมแห่งราชบัลลังก์ (Chandler 2014: 80 - 81) ความเห็นดังกล่าวสอดคล้องกับสิทธิแห่งราชบัลลังก์ของพระเจ้าธรณินทรวรมันที่ 2 ด้วย ซึ่งตามความเห็นของนักวิชาการบางท่าน เช่น ซอง บวสเชอลีเย่ (Jean Boisselier) และมาเรียม ที. สตาร์ค (Miriam T. Stark) ไม่นับรวมพระเจ้าธรณินทรวรมันที่ 2 เป็นหนึ่งในกษัตริย์แห่งราชวงศ์มหิธรปุระ เพราะไม่มั่นใจว่าพระองค์จะทรงขึ้นครองราชย์ต่อจากพระเจ้าสุริยวรมันที่ 2 หรือไม่ (Boisselier 1987 - 1988: 117 - 143; Stark 2004: 104) ผู้วิจัยเห็นว่าหน้าที่ผู้แต่งจารึกพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ลำดับสายตระกูลของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 อย่างละเอียดในจารึกปราสาทตาพรหมและจารึกปราสาทพระขรรค์อาจมีนัยสำคัญที่เกี่ยวข้องกับการอ้างถึงความชอบในราชบัลลังก์ ดังจะเห็นว่าการระบุถึงคุณลักษณะอันเลิศของพระราชบิดาและพระราชมารดาด้วยบทสรรเสริญอันไพเราะเป็นการรับรองสถานภาพอันชอบธรรมในการขึ้นครองราชย์ของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 โดยเฉพาะการยกย่องเชื้อสายของพระนางศรีชัยราชจุฑามณีอย่างโดดเด่นมากกว่าเชื้อสายทางฝ่ายพระราชบิดา รวมทั้งบทประพันธ์ที่สวดดีพระนางศรีชัยราชจุฑามณีว่าเป็นสตรีในลักษณะอุดมคติ ก็อาจจะเป็นไปได้ว่าผู้แต่ง คือ พระโอรสของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 พยายามจะเชิดชูสายตระกูลทางฝ่ายพระราชมารดาของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ซึ่งมีความสัมพันธ์กับบุรพกษัตริย์ที่ยิ่งใหญ่หลายพระองค์ เพื่อยืนยันสถานภาพความบริสุทธิ์ของวงศ์พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ดังนั้น เมื่อพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ปราบดาภิเษกขึ้นเป็นกษัตริย์โดยสมบูรณ์แล้วจึงเท่ากับว่าเนื้อหาในจารึกของพระองค์ทำหน้าที่ประกาศสิทธิอันชอบธรรมแห่งราชบัลลังก์ และเป็นการประกาศยกย่องพระราช

มารดาของพระองค์อย่างชัดเจน

1.1.2) ระบุรายละเอียดว่าพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เสด็จไปอาณาจักรจามปา และช่วงเวลาที่เราองค์ขึ้นครองราชย์ เนื้อหาจารึกปราสาทพินานอากาศแสดงให้เห็นถึงความขัดแย้งระหว่างอาณาจักรกัมพูชากับอาณาจักรจามปาซึ่งเกิดสงครามโจมตีกันอย่างรุนแรง คำว่า “จามปา” ปรากฏครั้งแรกในโคลกที่ 36 เนื้อหาที่จารึกขาดหายไปเกือบทั้งหมด มีคำที่อ่านได้คือคำว่า “กะ” และ “จามปะ” ซึ่งหมายถึง ชาวจาม เมื่อพิจารณาโคลกลำดับต่อมา คือ โคลกที่ 37 เนื้อหาสูญหายไปมากเช่นกัน มีเพียงคำว่า “อากรุมยะ” ซึ่งแปลว่า หลังจากโจมตี และเนื้อหาโคลกที่ 38 เนื้อหาอ่านได้บางส่วน กล่าวยกย่องพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ดังที่จารึกบันทึกว่า “ศรีชัย [วรเทวะ]” ทรงเป็น อธิราชา และกล่าวถึงอาศรมทั้งสิ้น เมื่อพิจารณาเนื้อหาจารึกโดยภาพรวม ถึงแม้เนื้อหาที่ขาดหายไปเป็นจำนวนมาก แต่สันนิษฐานได้ว่าน่าจะเป็นช่วงที่พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงโจมตีชาวจามที่บุกรุกเมืองพระนครช่วงก่อนที่พระองค์จะปราบดาภิเษกขึ้นเป็นกษัตริย์ ที่น่าสนใจ คือ เนื้อหาจารึกปราสาทพินานอากาศให้รายละเอียดเกี่ยวกับพระราชประวัติของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 โดยที่พระองค์เสด็จไปอาณาจักรจามปาตั้งแต่พระชนมายุไม่มากนัก อันเป็นสาเหตุแห่งความวิปโยคโศกเศร้าของพระนางศรีชัยราชเทวีพระชายาที่พึงอภิเษกสมรสกับพระเจ้าชัยวรมันที่ 7

อย่างไรก็ดี จารึกไม่ได้ให้รายละเอียดว่าเหตุใดพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 จึงต้องเสด็จไปยังอาณาจักรจามปาตั้งแต่พระชนมายุไม่มากนัก ข้อมูลที่ว่าพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 มีความสัมพันธ์กับอาณาจักรจามปาพบในโคลกที่ 65 และโคลกที่ 66 เนื้อหาในจารึกกล่าวว่าพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เสด็จออกมาจากอาณาจักรจามปาเพื่อยกกองทัพมายังเมืองพระนคร เมื่อพิจารณาจารึกที่อาณาจักรจามปาที่ปราสาทโพนคร เขตเมืองญาดริงจะเห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 กับอาณาจักรจามปาเพิ่มมากขึ้น รายละเอียดในจารึกที่ปราสาทโพนครระบุว่าในขณะที่

พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ประทับที่เมืองจามป่านั้นพระองค์มีพระราชอำนาจมาก เพราะทรงแต่งตั้งให้เจ้าชายจามพระองค์หนึ่งครอบครองแผ่นดิน (Giteau 2009: 97) สำหรับช่วงเวลาที่พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ขึ้นครองราชย์นั้น เนื้อหาจารึกโคลกที่ 5 ระบุไว้ชัดเจนว่าปีที่พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ขึ้นครองราชย์ ตรงกับมหาศักราช 1103 เนื้อหาบันทึกไว้ดังนี้ “พระองค์ (พระเจ้าชัยวรมันที่ 7) มีพระราชสมบัติที่ได้รับแล้วในมหาศักราช 1103 (ค.ศ. 1181 / พ.ศ. 1724)” / 5 / การที่พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เสด็จขึ้นครองราชย์แล้วทรงประกอบพิธีบรมราชาภิเษก จะเห็นว่าราชสำนักของกัมพูชาได้รับรองพระราชอำนาจของพระองค์อยู่ก่อนแล้ว ดังเนื้อหาโคลกเดียวกันนี้ย้ำว่า “พระองค์ถูกรู้แล้วว่าเป็นผู้เลิศในบรรดาพระเจ้าแผ่นดินทั้งหลาย” กวีสื่อให้เห็นว่าช่วงเวลาที่พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงปกครองอาณาจักรกัมพูชาเป็นช่วงเวลาที่มีอาณาจักรกัมพูชาที่มีความยิ่งใหญ่มาก แผ่นดินที่อยู่ภายใต้พระราชอำนาจแผ่ขยายกว้างไกล ดังเนื้อหาในโคลกที่ 15 บันทึกไว้ว่า “แผ่นดินทั้งหมดของพระองค์ ผู้เป็นเจ้าเหนือประชาชน บรรลุถึงความยิ่งใหญ่เหนือกว่า พระพรหมและพระมนู เพราะการไถ่กิน และการจำได้” / 15 / หากพิจารณาช่วงเวลาก่อนที่พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 จะทรงปกครองอาณาจักรกัมพูชา เห็นชัดว่ารัชกาลของกษัตริย์ก่อนหน้านั้น อาณาจักรกัมพูชาอยู่ในช่วงจลาจลจากกบฏภายในราชสำนัก รวมทั้งภัยสงครามจากอาณาจักรจามปาอย่างต่อเนื่อง โดยเฉพาะเมื่อพระเจ้าตริภูวนาทิตย์วรมันขึ้นครองราชย์สมบัติ อันเป็นระยะเวลาสั้น ๆ ชาวจามยึดเมืองพระนครได้ นับเป็นครั้งแรกที่ชาวจามมีชัยชนะเด็ดขาดเหนือกองทัพกัมพูชา (Varasarin 2002: 89) รายละเอียดดังกล่าวนี้สะท้อนเค้ารอยให้เห็นในจารึกปราสาทพินานอากาศที่ระบุว่ามีพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ขึ้นครองราชย์ ภายในอาณาจักรมีความผาสุกยิ่งกว่าในรัชกาลของกษัตริย์ก่อนหน้า ดังที่กวีบันทึกไว้ว่า “ภายใต้รัชกาลของกษัตริย์พระองค์ก่อนนั้น แม้จะมีฉัตรเป็นจำนวนมาก แต่แผ่นดินก็มีความเดือดร้อนอย่างยิ่ง ช่างน่าแปลกใจที่ภายใต้ฉัตรเพียงหนึ่งเดียว ความร้อนใด ๆ ในรัชสมัยของพระองค์นั้นก็ไต่

มลายหายไปจนหมดสิ้น” / 26 / คำว่า “ฉัตร” (ปตฺเร = ปตฺร) ในจารึก หมายถึง เครื่องราชูปโภคแสดงพระราชอำนาจของกษัตริย์ “ฉัตร” มีความหมายครอบคลุมถึง ราชบัลลังก์ของกษัตริย์ดังจะเห็นว่า “ฉัตร” เพียงคันเดียว (เอกาตปตฺเร) มีความแตกต่างจาก “ฉัตร” ในรัชกาลก่อน “ที่มีฉัตรจำนวนมาก”(ภูรยยาตปตฺเร) กวีแสดงความกังขาวาน่าแปลกใจ (จิตรม) ที่ในแผ่นดินของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 “ฉัตร” ที่มีเพียงคันเดียวกลับสะท้อนความร่มเย็นเป็นสุข ต่างจากแผ่นดินก่อนหน้าที่มีแต่ความเดือดร้อน บริบททางประวัติศาสตร์ที่บันทึกไว้ในจารึกน่าจะช่วยยืนยันว่าก่อนหน้ามหาศักราช 1103 กษัตริย์หลายพระองค์ นับตั้งแต่ภายหลังรัชกาลพระเจ้าสุริยวรมันที่ 2 ต่อมาถึงรัชกาลพระเจ้าศรีธรณีนันทรวรมันที่ 2 และพระเจ้ายโศวรมันที่ 2 พระมหากษัตริย์แห่งเมืองพระนครทรงทำสงครามกับกองทัพจามอย่างต่อเนื่อง แต่ยังไม่ทรงมีชัยชนะเด็ดขาด ล่วงมาถึงสมัยของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 พระองค์จึงทรงมีชัยชนะเหนือกองทัพจามอย่างราบคาบ

1.1.3) แสดงความสัมพันธ์ระหว่างพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 กับพระนางศรีชัยราชเทวี พระนางศรีอินทรวเทวี และเจ้าชายนฤปตินทรวรมัน (พระเจ้าอินทรวรมัน) ข้อมูลเกี่ยวกับ พระมเหสีของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 หลักฐานในจารึกของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ระบุพระนามพระมเหสีไว้สามพระองค์ ดังที่จารึกปราสาทพระขรรค์ ระบุว่าพระมเหสีของพระองค์ คือ พระนางราเชนทรเทวี จารึกปราสาทตาพรหมไม่ระบุพระนามพระมเหสี เพียงแต่กล่าวในบทสุดท้ายว่าเจ้าชายศรีสุริยกุมาร ผู้ประพันธ์จารึกหลักนี้ประสูติจากพระอัครมเหสีของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 และในจารึกปราสาทพิฆานอากาศระบุพระมเหสีของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ไว้สองพระองค์ ได้แก่ พระนางศรีชัยราชเทวี กับพระนางศรีอินทรวเทวี (Briggs 1999: 209) โดยเฉพาะจารึกปราสาทพิฆานอากาศให้ข้อมูลชัดเจนว่าพระมเหสีพระองค์แรกของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 คือ พระนางศรีชัยราชเทวี ดังเห็นได้ในโคลกที่ 30 ข้อความที่จารึกเนื้อหาขาดหายไปมาก เมื่อแปลความหมายของคำในแต่ละวรรคที่พออ่านได้

ดังนี้ “[...] พระอัครมเหสีพระนามว่า ศรีชัยราชเทวี [...] ผู้มีกอง (รวบรวม) ของความงาม [...] การสร้างอันสูงสุด [...]” / 30 / จารึกปราสาทพิมานอากาศให้รายละเอียดว่าพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงอภิเษกสมรสกับพระนางศรีชัยราชเทวีตั้งแต่พระชนมายุยังน้อย ดังเห็นได้จากเนื้อหาโคลกที่ 6 กวีผู้แต่งแสดงความสัมพันธ์ทางเพศระหว่างพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 กับพระนางศรีชัยราชเทวีตามแบบอย่างคู่รักที่พึงแต่งงานกันใหม่ ๆ โดยพรรณาน้ำใจความที่ซับซ้อนด้วยอลงการ การตีความเนื้อหาในโคลกนี้จึงมีหลายมิติ เนื่องจากกวีไม่ได้สื่อความหมายให้เห็นโดยตรงไปตรงมา ความหมายในโคลกนี้เป็นความหมายแฝงทั้งสิ้น ดังที่กวีพรรณนาไว้ดังนี้ “ขณะที่สัมผัสกับความสนุกสนาน แห่งการต่อสู้ในสนามรบ เพราะการประสานงาที่ถูกยกขึ้นสูงของ พญาช้างพลายและพญาช้างพัง พระองค์ไม่ทรงล้มลงแล้ว แต่ข้าศึกของพระองค์นั้น เล่าถูกทำให้ล้มลงในชั่วพริบตาเดียว รวากับว่าพระองค์ทรงมีโอกาสดำรงหญิงสาวผู้ซึ่ง ได้อภิเษกสมรสกันใหม่ ๆ” / 6 / ผู้วิจัยเห็นว่าการต่อสู้ในสนามรบดังที่กวีกล่าวถึงในโคลกข้างต้น มิใช่สงครามที่เกิดขึ้นจริง แต่เป็นสงคราม “กามกรีธา” ระหว่างกษัตริย์กับคู่รักของพระองค์เอง ซึ่งในพินิตความได้ว่า โคลกที่ 6 แสดงความสัมพันธ์ทางเพศระหว่างพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 กับพระนางศรีชัยราชเทวี ดังจะสังเกตนัยได้ชัดเจน กวี “แฝง” ความหมายโดยการใช้ศัพท์สมาสานาตายาว ดังที่ว่า “วิทวิทวิทวิเพนทรวานิ โตนนตทนต์สนธเสส” สื่อภาษาสัญลักษณ์ว่าเป็นกิริยาประสานงาของพญาช้างสองตัว คือ ช้างพลายและช้างพัง งาช้างนั้นเมื่อประสานกันแล้วได้ยกขึ้นสู่เบื้องบน การที่งาของพญาช้างมาเชื่อมต่อกันสนิสนั้น (ทนต์สนธเสส) สื่อนัยถึงการเสพสังวาสอันน่าตื่นเต้นเร้าใจ ดังที่กวีใช้ศัพท์ว่า “สปลุศน รณรเตา” คือ สัมผัสกับความรู้สึกแห่งความสุขในสนามรบ ขณะเดียวกันด้วยความซับซ้อนของเนื้อหา และความยากของการตีความ เนื้อหาในโคลกนี้จึงสื่อความหมายด้วยภาพสองมิติซ้อนทับกัน เพราะเมื่อกวีกล่าวถึงการทำสงครามด้วยความสนุกสนานกับข้าศึกนั้น กวีกล่าวถึงพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ว่าพระองค์ทรงแข็งแกร่งมิได้ทรงล้มลง (ในสนามรบ) ต่างจากข้าศึกทั้งหลายที่

ล้มลงเพราะด้านทานพระบรมเดชานุภาพของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ไม่ได้ ภาพอีกมิติหนึ่งที่ซ่อนเข้ามา คือ การอ้างถึงความแข็งแกร่งของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ราวกับว่าพระองค์ทรงได้ครอบครองหญิงสาวที่ผ่านการแต่งงานมาแล้วใหม่ ๆ

เซเดส์ให้ความเห็นเพิ่มเติมว่าพระนางศรีชัยราชเทวีน่าจะทรงมีอิทธิพลต่อพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 อยู่มากที่สุด (Coedès 1968: 169) ผู้วิจัยเห็นว่าการเห็นของเซเดส์น่าจะเป็นเพียงข้อสันนิษฐานส่วนตัว เพราะจารึกปราสาทพิมานอากาศไม่ได้กล่าวว่าพระนางศรีชัยราชเทวีทรงมีอิทธิพลต่อพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 อย่างไร ตรงกันข้ามความสัมพันธ์ของพระนางกับพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เป็นความสัมพันธ์ของคู่รักที่มีความซาบซึ้งต่อกันและทั้งสองพระองค์ต้องเผชิญความพลัดพรากจากกัน ดังที่กวีกล่าวถึงนัยความสัมพันธ์ของพระนางศรีชัยราชเทวีกับพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 แบบเดียวกับคู่รักในมหากาพย์ รามายณะ คือ พระรามกับพระนางสีดา ซึ่งจำเป็นต้องพลัดพรากจากกัน ดังเนื้อหาโคลกที่ 51 ระบุไว้ว่า “นางสีดาผู้พลัดพรากได้พบกับพระราม ด้วย [...] พระราม สามี [...] เหมือนพระอุมา [...] หลังจากที่ได้คิดว่าฉันได้พบสามีแล้ว ก็เป็นผู้ที่มีความสุข” / 51 / จารึกปราสาทพิมานอากาศกล่าวว่าทั้งสองพระองค์อภิเษกสมรสก่อนที่พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 จะเสด็จไปยังอาณาจักรจามปา เนื้อหาจารึกด้านที่ไม่สมบูรณ์ ให้อารยะเอียดที่พออนุมานได้ว่าช่วงเวลาพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ไม่ได้ประทับอยู่กับพระนางศรีชัยราชเทวี พระนางทรงมีความโศกเศร้าเป็นอย่างมาก และเมื่อพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เสด็จกลับมายังเมืองพระนคร ไม่นานนักพระนางศรีชัยราชเทวีก็สิ้นพระชนม์ ถึงแม้เนื้อหาจารึกไม่ได้ระบุโดยตรงไปตรงมาว่าพระนางศรีชัยราชเทวีสิ้นพระชนม์ไปแล้ว และสิ้นพระชนม์ตั้งแต่ช่วงเวลาใด เพราะเหตุใดจึงสิ้นพระชนม์ แต่จะเห็นได้ว่าหลังจากพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทำพิธีบรมราชาภิเษก ในราชสำนักกัมพูชาก็ได้มีการสถาปนาพระนางศรีอินทรวดีให้ดำรงพระอิสริยยศเป็นพระอัครมเหสีของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 อย่างเป็นทางการ ดังนี้ “เมื่อพระนางนั้น เป็นที่รักของประชาชน คุณอันยิ่งใหญ่ของพระมารดาจึงมีส่วนทำให้

บรรลุนิราวณ พระเชษฐภคินีของพระนาง ผู้มีการอภิเษกได้ถูกกระทำแล้ว โดยพระเจ้าแผ่นดินใหม่ชื่อว่าศรีอินทรวเทวี ได้นำไฟที่ยิ่งใหญ่ที่กำลังลุกโผลงของชาวโลกให้มอดดับลงแล้ว” / 95 / เนื้อหาจารึกปราสาทพิมานอากาศให้รายละเอียดว่าการสถาปนาพระนางศรีอินทรวเทวีเป็นช่วงเวลาที่มีความเดือดร้อนภายในเมืองพระนครปะทุขึ้นอย่างรุนแรง เปรียบได้กับ “ไฟ” ซึ่งร้อนแรง แต่ก็ได้กลับคืนสู่ความสงบในที่สุด นัยนี้ จึงเห็นได้ว่าการแต่งตั้งพระนางศรีอินทรวเทวีให้ดำรงตำแหน่งพระเหสีเป็นช่วงเวลาแห่งความร่มเย็นเป็นสุข เนื้อหาในโคลกที่ 96 กล่าวว่าพระนางศรีอินทรวเทวีโปรดให้สร้างรูปเหมือนของพระนางศรีชัยราชเทวี และรูปเคารพของกษัตริย์ซึ่งมีจำนวนมากประดิษฐานภายในศาสนวิหารในทุกเมือง ซึ่งรูปเหมือนของพระนางศรีชัยราชเทวีจึงเป็นอนุสรณ์แห่งการรำลึกถึงพระนางซึ่งได้ล่วงลับไปแล้ว

นอกจากจารึกปราสาทพิมานอากาศระบุถึงความสัมพันธ์ระหว่างพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 กับ พระนางศรีชัยราชเทวีและพระนางศรีอินทรวเทวีในฐานะพระมเหสีลำดับที่ 1 และพระมเหสีลำดับที่ 2 ซึ่งได้รับการแต่งตั้งอย่างเป็นทางการแล้ว จารึกปราสาทพิมานอากาศยังได้บันทึกพระนามพระโอรสของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ไว้ด้วย ดังเนื้อหาจารึกโคลกที่ 57 กล่าวถึงเจ้าชายผู้ครองเมืองลโวทัยะ (หรือละโวทัยปุระ) จารึกบันทึกพระนามว่า “...ดินทรวรมัน” ผู้ซึ่งประสูติจากพระนางศรีชัยราชเทวี ดังเนื้อความในจารึกต่อไปนี้ “[...] ดินทรวรมัน ผู้เป็นเจ้าแห่งลโวทัยะ (เมืองลพบุรี) ผู้มีความอ่อนน้อมเหมือนกับลวะ (พระโอรสของพระราม) [...] ต้องการที่จะบำเพ็ญตบะ แต่ก็ได้ถูกห้ามแล้วโดยพระนาง เพราะมีคนกล่าวโทษสิ่งไม่ดีที่ถูกกล่าวถึงแล้วอีกครั้งหนึ่ง” / 57 / เนื่องจากจารึกที่บันทึกข้อความข้างหน้าคำว่า “...ดินทรวรมัน” ตัวอักษรกะเทาะหายไป เซเดส์จึงสันนิษฐานว่าพระนามเต็มของเจ้าชายแห่งเมืองละโว้พระองค์นี้ คือ นฤปดินทรวรมัน (Coedès 1942: 176) พระองค์เป็นที่รู้จักอีกพระนามว่า อินทรวรมัน (Briggs 1999: 209) ข้อมูลเกี่ยวกับพระโอรสของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เท่าที่ปรากฏในจารึกมีอยู่ 4 พระนาม ได้แก่ 1) เจ้าชาย

ศรีสุรยกุมาร 2) เจ้าชายศรีวิกรม์ 3) เจ้าชายศรีนทรกุมาร และ 4) นฤปดินทรวรมัน หรืออินทรวรมัน สังเกตได้ว่าพระนามอินทรวรมันพ้องกับพระนามของเจ้าชาย ศรีนทรกุมารซึ่งภายหลังได้ครองราชย์สมบัติต่อจากพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 มีพระนาม ว่าพระเจ้าอินทรวรมันที่ 2 (Diskul 1992: 209 - 210) อนึ่ง พระเจ้าอินทรวรมันที่ 2 ซึ่งเป็นผู้ครองราชย์สืบต่อจากพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 นั้น นักวิชาการบางท่านก็ยัง ไม่แน่ใจว่าจะเป็นพระโอรสของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 หรือไม่

จารึกปราสาทพิฆานอากาศระบுவานนฤปดินทรวรมันเป็นพระโอรสของ พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 กวีเปรียบเทียบกับนฤปดินทรวรมันกับตัวละครในรามายณะ คือ ละคร ซึ่งเป็นพระโอรสของพระราม มีความอ่อนน้อมถ่อมตนเหมือนกัน อย่างไรก็ตาม เนื้อหาจารึกที่ต้องพิจารณา คือ ข้อความสั้น ๆ เพียงโคลงเดียวในจารึกข้างต้นอาจทำให้ต้องตั้งคำถามอยู่ไม่น้อย กล่าวคือ เพราะเหตุใดพระโอรสซึ่งประสูติจากพระนาง ศรีชัยราชเทวีจึงต้องไปครองเมืองละโว้ปุระซึ่งอยู่ห่างไกลจากเมืองพระนคร ขณะเดียวกัน พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงส่งพระโอรสไปที่เมืองละโว้ด้วยพระองค์เอง หรือไม่ และเครือญาติทางฝ่ายเจ้าชายนฤปดินทรวรมันอยู่ที่เมืองละโว้ก่อนแล้ว หรือไม่ (Piromanukul 2016: 111)

จารึกปราสาทพิฆานอากาศให้ข้อมูลว่าพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 อภิเษก สมรสกับพระนางศรีชัยราชเทวี และพระนางศรีอินทรเทวี ต่างกันที่การอภิเษกสมรส ของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 กับพระนางศรีชัยราชเทวีเกิดขึ้นก่อนที่พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 จะปราบดาภิเษกเสวยราชสมบัติ แล้วพระองค์ก็ได้ปลดพรากจากพระมเหสีเพื่อเสด็จ ไปยังอาณาจักรจามปา ความสัมพันธ์ของทั้งสองพระองค์จึงห่างเหินกันด้วย ส่วนการ อภิเษกสมรสของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 กับพระนางศรีอินทรเทวีเป็นช่วงที่พระเจ้า ชัยวรมันที่ 7 ขึ้นครองราชย์ จารึกไม่ได้ระบุว่าพระนางศรีอินทรเทวีมีพระโอรสกับ พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 แต่ให้เค้ารอยว่าพระนางศรีชัยราชเทวีมีโอรสกับพระเจ้าชัย วรมันที่ 7 พระองค์หนึ่ง คือ นฤปดินทรวรมัน ส่วนความสัมพันธ์ระหว่างนฤปดินทร

วรมันกับพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 อาจไม่ได้มีความสนิทสนมนัก เพราะจารึกบันทึกว่านฤปตินวรมันไม่ได้ประทับอยู่ในเมืองพระนคร แต่อยู่ที่เมืองละโว้ในช่วงที่พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ขึ้นครองราชย์

1.1.4) แสดงให้เห็นถึงวีรกรรมของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7

1.1.4.1) วีรกรรมในการทำสงคราม ทรงชนะข้าศึกจำนวนมากได้อย่างราบคาบ จารึกปราสาทพิมานอากาศให้รายละเอียดช่วงเวลาก่อนที่พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 จะขึ้นครองราชย์ พระองค์ทรงประกอบวีรกรรมในการทำสงครามมาโดยตลอด ตัวอย่างเช่น ในโคลกที่ 17 แม้เนื้อหาอ่านได้เพียงบางส่วน แต่จะเห็นได้ว่ากวีบันทึกข้อมูลของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ที่ทรงมีชัยชนะเหนือเมืองอื่น ๆ จำนวนมาก โดยเมืองเหล่านั้น เต็มไปด้วยสิ่งอันน่าหวาดกลัว แต่ก็ต้องพ่ายแพ้ต่อเพลิงพระพิโรธของพระองค์ที่ได้เผาไหม้เมืองของข้าศึกจำนวนมาก ในที่นี้หมายความว่า ความมุ่งมั่นของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ที่เต็มไปด้วยความกริ้วโกรธในขณะที่ทำสงครามนั้น ทำให้เมืองของข้าศึกที่พระองค์ทรงยกกองทัพไปบุกรุกเสียหายด้วยเพลิงสงครามจนหมดสิ้น เนื้อหาในโคลกที่ 25 กวีกล่าวว่าพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ไม่เพียงทรงมีชัยชนะเหนือกลียุคอันเป็นยุคที่เต็มไปด้วยความชั่วร้ายเท่านั้น พระองค์ยังทรงมีชัยชนะต่อคนที่ต้องการจะทำสงครามกับพระองค์ทุกคนด้วย นอกจากนี้ พระบรมเดชานุภาพของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ยังเป็นที่ประจักษ์ชัดเมื่อพระองค์ขึ้นครองราชย์ ดังที่เนื้อหาในโคลกที่ 26 กล่าวถึงรัชกาลของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ซึ่งต่างจากยุคก่อนหน้าที่บ้านเมืองเต็มไปด้วยความเดือดร้อน แต่ในยุคของพระองค์นั้นบ้านเมืองสงบร่มเย็น ทั้งนี้สืบเนื่องจากที่พระองค์ทรงมีชัยชนะกองทัพจามอย่างราบคาบ อนึ่งสำหรับรายละเอียดในด้านการทำสงครามของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ที่ช่วยส่งเสริมภาพลักษณ์ของพระองค์ในฐานะพระราชผู้เป็น “ยอดนักรบ” ผู้วิจัยจะอภิปรายอย่างละเอียดในหัวข้อที่ 4 “ความสำคัญของจารึกปราสาทพิมานอากาศในฐานะจารึกสดุดีพระเกียรติพระเจ้าชัยวรมันที่ 7” ต่อไป

1.1.4.2) **วีรกรรมในการเสด็จมาทรงช่วยเหลือพระเจ้ายโศวรมันที่ 2 รวมทั้งทรงกอบกู้ราชบัลลังก์ในเมืองพระนคร** จะเห็นได้ในโคลงที่ 65 กวีกล่าวว่าพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงช่วยเหลือ “ยโศวรมัน” เมื่อครั้งเกิดเหตุการณ์ความไม่สงบภายในราชสำนัก โดยที่พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 รีบเสด็จกลับจากอาณาจักรจามปา (เวียต) ดังโคลงที่ 65 บันทึกไว้ว่า “ยโศวรมัน [...] ของญาติโดยราชเสวกผู้มีความกระตือรือร้นต่อความเจริญรุ่งเรืองของราชอาณาจักร พระเจ้าแผ่นดินขณะที่ช่วยเหลือ พระเจ้าแผ่นดินพระองค์นั้นอย่างรวดเร็ว ได้กลับมาแล้วหลังจากมีชัยชนะ” / 65 / “ยโศวรมัน” ตามที่ปรากฏในจารึกปราสาทพินานอากาศ หมายถึง พระเจ้ายโศวรมันที่ 2 ประวัติศาสตร์นิพนธ์ของกัมพูชาให้รายละเอียดเกี่ยวกับพระเจ้ายโศวรมันที่ 2 ว่าสมัยของพระองค์เป็นช่วงเวลาที่ยาวนาน พระราชประวัติของพระเจ้ายโศวรมันที่ 2 ก็มีรายละเอียดไม่ชัดเจน เห็นได้จากการสืบสายตระกูลจากบุรพกษัตริย์ เพราะไม่ปรากฏว่าพระเจ้ายโศวรมันที่ 2 มีสายสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับเครือญาติกับกษัตริย์องค์ก่อน โดยเฉพาะกรณีที่พระเจ้ายโศวรมันที่ 2 ขึ้นครองราชย์สืบต่อจากพระเจ้าธรณินทรวรมันที่ 2 เกิดคำถามตามมามากมาย เช่น เหตุใดพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 จึงไม่ได้ขึ้นครองราชย์ต่อจากพระราชบิดาของพระองค์ พระเจ้ายโศวรมันที่ 2 มีบทบาทสำคัญอย่างไรในราชสำนัก และเหตุใดพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 จึงเสด็จออกไปจากเมืองพระนครไปประทับที่อาณาจักรจามปา เป็นต้น

อย่างไรก็ตาม ในช่วงเวลาที่พระเจ้ายโศวรมันที่ 2 ทรงปกครองอาณาจักรนั้น บัลลังก์ของกษัตริย์ไม่มีเสถียรภาพมั่นคงพอ เพราะเกิดกบฏในรัชสมัยนี้ติดต่อกันสองครั้ง การเกิดกบฏครั้งแรก เป็นเหตุการณ์ที่พระเจ้ายโศวรมันที่ 2 ถูกศัตรูชื่อว่า “ภรตราหุ” โจมตี โดยเชื่อว่าพระโอรสองค์หนึ่งของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เป็นผู้ปกป้องพระเจ้ายโศวรมันที่ 2 ต่อมาเกิดกบฏครั้งที่สอง ข้าราชการผู้หนึ่งแย่งชิงราชสมบัติของพระเจ้ายโศวรมันที่ 2 ซึ่งได้พระนามในภายหลังว่าพระเจ้าตรีภูวนาติยวรมัน ในช่วงเหตุการณ์ความไม่สงบในรัชกาลพระเจ้ายโศวรมันที่ 2 พระองค์มี

ความสัมพันธ์กับพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 อยู่ด้วย เพราะพระเจ้ายโศวรมันที่ 2 ทรงได้รับความช่วยเหลือจากพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 (Hall 2014: 184) หลักฐานในจารึกปราสาทพิฆานอากาศกล่าวถึงความสัมพันธ์ระหว่างพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 กับพระเจ้ายโศวรมันที่ 2 ไว้ในโคลกจำนวน 2 บท โคลกบทที่ 65 ดังที่ยกไปข้างต้น ชี้ให้เห็นสัมพันธ์ไมตรีของกษัตริย์ทั้งสองพระองค์ ถึงแม้เนื้อหาในจารึกไม่ได้ระบุว่าสายสัมพันธ์ของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 กับพระเจ้ายโศวรมันที่ 2 มีความเกี่ยวข้องทางเครือญาติ แต่อาจทราบเค้าเงื่อนได้ว่า พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 รีบเสด็จกลับมายังเมืองพระนครเพื่อช่วยเหลือพระเจ้ายโศวรมันที่ 2 จากการก่อกบฏ ซึ่งทั้งสองพระองค์น่าจะมิอุปการคุณต่อกันมาก่อนหน้านั้นแล้ว ประวัติศาสตร์นิพนธ์ในตอนนี้จะบ่งชี้ว่าการเสด็จกลับมาของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ถ้าเข้าไป พระเจ้ายโศวรมันที่ 2 ถูกลอบปลงพระชนม์ พระองค์จึงไม่อาจช่วยเหลือพระเจ้ายโศวรมันที่ 2 ได้ทันท่วงที และในช่วงเวลานี้เป็นช่วงเปลี่ยนแผ่นดินใหม่ คือ แผ่นดินของพระเจ้าศรีภูวนาทิตยวรมัน ดังที่เนื้อหาโคลกลำดับต่อมา คือ โคลกที่ 66 หารายละเอียดไว้ว่า “แม่ [...] เมื่อพระเจ้าแผ่นดินพระนามว่า ศรียโศวรมัน ผู้มีราชอาณาจักรที่มีชีวิตเมื่อครั้งก่อนถูกนำกลับมาแล้ว โดยพระองค์ ผู้สร้าง [...] ได้ดำรงอยู่แล้ว โดยการรอคอยกาลเวลา เพื่อการคุ้มครองแผ่นดินที่แบกภาระอันหนัก คือ ความชั่วร้ายเอาไว้” / 66 / ถึงแม้เนื้อหาของโคลกที่อ้างถึงจะมีสภาพไม่สมบูรณ์ คำที่อ่านได้และแปลความหมายได้ระบุถึงพระนามพระเจ้ายโศวรมันที่ 2 แต่ก็ไม่ได้ระบุไว้ชัดเจนว่าพระองค์สิ้นพระชนม์ด้วยสถานการณ์ทางการเมืองในขณะนั้น เซเดสส์ให้ความเห็นว่าพระเจ้ายโศวรมันที่ 2 สิ้นพระชนม์ในภายหลังที่พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เสด็จกลับมายังเมืองพระนครแล้ว (Diskul 1992: 200) อย่างไรก็ตาม ข้อมูลที่ได้ทำให้สันนิษฐานว่าในขณะที่พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เสด็จมาถึงเมืองพระนครนั้น พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงรอคอยกาลเวลาอันเหมาะสมที่พระองค์จะทรงกอบกู้ราชบัลลังก์จากศัตรูกลับคืนมา ช่วงเวลาแห่งการรอคอยนี้แผ่นดินกัมพูชาอยู่ในภาวะวิกฤตมีแต่ความทุกข์เดือดร้อน สอดคล้องกับเนื้อหาใน

โคลกที่ 67 กล่าวถึง “เจ้าหญิงผู้สูงศักดิ์” ซึ่งสันนิษฐานว่าอาจจะเป็นพระนางศรีชัยราชเทวี ได้ทรงละทิ้งความทุกข์ทั้งปวงของพระนาง เมื่อพระสวามีของพระนางเสด็จกลับคืนมาสู่เมืองพระนคร การเสด็จกลับมาในยามวิฤตเช่นนั้น คือ ความมุ่งหมายของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ที่จะทรงฟื้นฟูแผ่นดินที่มีความทุกข์เดือดร้อนให้กลับคืนสู่ความผาสุก ประจุพระนารายณ์ปางวราหาวตารที่ยกแผ่นดินได้บาดาลให้ตั้งสถิตมั่นอยู่บนโลกมนุษย์ตามเดิม

1.2) แสดงพระประวัติของพระนางศรีชัยราชเทวีและพระนางศรีอินทรเทวี

1.2.1) พระนางศรีชัยราชเทวีเป็นพระขนิษฐาของพระนางศรีอินทรเทวี และมีอุปการคุณต่อกัน รายละเอียดดังกล่าวนี้จะเห็นได้ชัดเจนในโคลกที่ 47 เป็นที่น่าเสียดายที่เนื้อหาจารึกปราสาทพิฆานอากาศถูกทำลายอย่างมาก และเนื้อหาบางส่วนที่พอจะอ่านได้ ก็ให้รายละเอียดเพียงเล็กน้อย อย่างไรก็ตาม เนื้อหาในแผ่นจารึกที่อ่านจับใจความได้นั้น ให้รายละเอียดว่าพระนางศรีอินทรเทวีมีความสัมพันธ์กับพระนางศรีชัยราชเทวีในฐานะพระเชษฐภคินี เพราะพระนางประสูติก่อนพระนางศรีชัยราชเทวี ดังที่ว่า “ในครั้งนั้น [...] มารดาเป็นเหมือนแผ่นดิน บิดามีความมั่นคง [...] เขาพระสุเมรุ [...] (พระนาง) ศรีอินทรเทวี เป็นผู้ประสูติก่อน และคงคาผู้รู้ [...] สัน [...]” / 47 / เนื้อหาในโคลกที่ 59 กวีย้าให้เห็นอย่างชัดเจนว่าพระนางศรีอินทรเทวีเป็นพระเชษฐภคินี มีหน้าที่อบรมสั่งสอนวิชาการด้านพระพุทธศาสนาให้แก่พระนางศรีชัยราชเทวีซึ่งเป็นพระขนิษฐาของพระนาง โดยสาระคำสอนที่พระนางศรีอินทรเทวีทรงมุ่งหวังให้พระนางศรีชัยราชเทวีทรงเข้าใจนั้น คือ ความศรัทธาในพระพุทธเจ้าเป็นที่ตั้ง และหนทางการบำเพ็ญเพียรอันมีจุดหมายปลายทาง คือ ความสุขเป็นนิรันดร์ ดังที่ว่า “ผู้ถูกสอนโดยพระเชษฐภคินี คือ พระนางศรีอินทรเทวีนั้น เมื่อพิจารณาเห็นว่าพระพุทธเจ้าทรงเป็นที่รัก และควรจะไปให้ถึง ได้ท่องเที่ยวไปแล้วสู่หนทางที่อยู่ท่ามกลางไฟอันร้อนในมหาสมุทร คือ ความทุกข์อันสงบลงแล้วของ

พระสุคต” / 59 / น่าสังเกตว่า การที่จารึกบันทึกถึงพระมารดาและพระบิดาตั้งโคลงที่ 47 เน้นคุณลักษณะของมารดาเหมือนกับแผ่นดิน และพระบิดามีความมั่นคงเหมือนเขาพระสุเมรุ ในที่นี้ น่าจะแสดงคุณสมบัติอันน่ายกย่องของพระมารดาและพระบิดาของพระนางศรีชัยราชเทวีและพระนางศรีอินทรเทวี ซึ่งการบันทึกภูมิหลังของพระนางทั้งสอง จะเห็นเค้ารอยในโคลงที่ 33 - 35 แต่เนื่องจากเนื้อหาจารึกทั้ง 3 โคลง มีอักษรที่กะเทาะหายไปมาก ชื่อที่ระบุถึงพระนามของพระมารดาจึงขาดหายไป ด้วย ทราบเพียงว่าจารึกบันทึกถึงพระมารดาของพระนางทั้งสองอันทรงคุณประเสริฐ ส่วนชื่อของพระบิดานั้น มีอักษรที่ปรากฏอยู่เพียงคำนำหน้า คือ “ศรีช [...]” และพระบิดาของ “ศรีช [...]” ก็มีพระนามว่า (ศรี) รุทรวรมัน (มีสถานภาพเป็นปู่ของพระนางศรีชัยราชเทวีและพระนางศรีอินทรเทวี) ส่วนพระมารดาของ “ศรีช [...]” (มีสถานภาพเป็นย่าของพระนางศรีชัยราชเทวีและพระนางศรีอินทรเทวี) ปรากฏเพียงคำว่า ศรี [...] เท่านั้น ลำดับต่อมา คือ สายเครือญาติที่ลดหลั่นมานั้น มีการระบุถึงพระบิดาทางฝ่ายพระมารดา (มีสถานภาพเป็นตาของทั้งพระนางศรีชัยราชเทวีและพระนางศรีอินทรเทวี) แต่ไม่ได้ระบุพระนาม มีการกล่าวถึง “พราหมณ์” สันนิษฐานว่าพระบิดาทางฝ่ายพระมารดาน่าจะมีสถานภาพเป็นพราหมณ์ ขณะที่พระอัยยิก หรือ “ยาย” นั้น จารึกระบุไว้ชัดเจน คือ (ศรีรา) เชนทรลักษมี และมีคำยกย่องว่า “ผู้รอบรู้” เพื่อขยายคุณลักษณะของพระนางศรีราเชนทรลักษมีว่าเป็นนักปราชญ์ผู้รอบรู้ กล่าวได้ว่าสายตระกูล พระนางศรีชัยราชเทวีและพระนางศรีอินทรเทวีดำรงเชื้อสายพราหมณ์ และน่าจะเป็นพราหมณ์ผู้มีตำแหน่งสำคัญในราชสำนัก เพราะเนื้อหาจารึกในโคลงที่ 100 ได้ให้รายละเอียดภูมิหลังพระนางศรีอินทรเทวีว่าเป็นบุตรของพราหมณ์ และมีสถานภาพที่สูงสุด รวมทั้งการที่ระบุถึงเมืองที่ชื่อ ทนดินเกตนะปุระ และเมืองสรวิศปุระก็น่าจะเป็นเมืองของเชื้อสายในวงศ์ตระกูลพระนางศรีชัยราชเทวีและพระนางศรีอินทรเทวี ดังจะเห็นได้ว่าเมื่อพระนางศรีอินทรเทวีได้รับการแต่งตั้งให้เป็นพระอัครมเหสีของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 พระนางได้มาประทับในเมืองยโสธรปุระ

ดังนี้ “ในเมืองที่มีชื่อว่า ทันดินิเกตนะปุระ (ที่อยู่ของช้าง) และในเมืองที่มีชื่อว่า สรัสวดีปุระ และต่อมาบุตรของพราหมณ์ ซึ่งเป็นผู้ที่สูงสุดในราชตระกูลได้กลายเป็น พระมเหสีอันดับที่ 1 ของพระเจ้าแผ่นดินในเมืองที่มีชื่อว่า ยโสธรปุระ” / 100 /

สถานภาพของพระนางศรีชัยราชเทวีซึ่งเป็นพระชนิษฐาของพระนาง ศรีอินทรเทวี น่าจะมีสายสัมพันธ์ที่แน่นแฟ้นอย่างยิ่ง เห็นได้จากอุปการคุณที่พระนาง ศรีอินทรเทวีทรงแสดงออกต่อพระนางศรีชัยราชเทวีทั้งในฐานะพระเชษฐภคินีและ อาจารย์ โดยเฉพาะการที่พระนางศรีอินทรเทวีมีบทบาทเป็นอาจารย์นั้น พระนาง ศรีอินทรเทวียังเป็นผู้เปลี่ยนความทุกข์โศกในพระทัยของพระนางศรีชัยราชเทวีได้มาก เพราะการเข้าถึงหนทางของพระพุทธเจ้า เป็นพุทธวิธีเยียวยาจิตใจของพระนางศรีชัย ราชเทวีโดยตรง ดังเห็นว่าช่วงเวลาที่พระนางพลัดพรากจากพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 พระนางมีแต่ความวิปโยค แต่หลังจากที่พระนางได้ตระหนักถึงหนทางการบำเพ็ญ เพียรภาวนาที่ทำได้ยากนั้น พระพุทธธรรมจึงช่วยบรรเทาความทุกข์ลงได้ และใน ภายหลังจากที่พระนางศรีชัยราชเทวีสิ้นพระชนม์ พระนางศรีอินทรเทวีก็นแสดง ความอาลัยอาวรณ์ถึงพระชนิษฐาอยู่ตลอด ดังที่พระนางโปรดให้สร้างรูปเคารพและทรง พระนิพนธ์ชีวประวัติของพระนางศรีชัยราชเทวีในรูปกาวยะที่ไพเราะงดงามยิ่ง

1.2.2) พระคุณสมบัติของพระนางศรีชัยราชเทวีในด้านความงาม

พระนางศรีอินทรเทวีทรงสรรเสริญความงามของพระนางศรีชัยราชเทวีไว้ในโคลกที่ 30 - 32 แต่เนื่องจากเนื้อหาที่จารึกตัวอักษรลบเลือนขาดหายไป จึงน่าเสียดายที่จารึก ให้รายละเอียดความงามของพระนางศรีชัยราชเทวีไว้เพียงสั้น ๆ เท่านั้น บทชมความ งามเริ่มในเนื้อหาโคลกที่ 30 ระบุไว้ชัดเจนว่าพระนางศรีชัยราชเทวีเป็นจุดศูนย์รวม แห่งความงาม จากนั้นจึงจำแนกให้เห็นว่าความงามอันเป็นที่ประจักษ์นั้นได้แก่ส่วน ไตบ้าง เนื้อหาในโคลกที่ 31 ชมความงามภายนอกของพระนางโดยเริ่มจากความงาม ของพระขนงทั้งคู่ และความงามของพระเนตร ซึ่งกวีบันทึกไว้ว่าคุณสมบัติอันวิเศษนี้ เป็นสิ่งที่พระพรหมได้รังสรรค์ขึ้นมา ดังนี้ “ด้วยความงามของพระขนงทั้งคู่ [...] ด้วย

ความงามของพระเนตร [...] ของพระองค์ โดยพระผู้สร้าง (พระพรหม) พระองค์ [...]” / 31 / เนื้อหาในโคลกที่ 32 เนื้อหาอ่านได้เพียงบางคำ โดยกล่าวถึงพระธิดาทั้งคู่ของพระนาง ซึ่งน่าจะเป็นการชมความงามของพระธิดา และกล่าวถึงสิ่งที่อยู่ติดกับหงส์สันนิษฐานได้หลายประการ กล่าวคือ อาจจะเป็นจริตกิริยาที่งดงามสง่าของพระนางประดุจหงส์ หรืออาจจะเป็นคอของพระนางที่งามประดุจคอหงส์ เป็นต้น กวีบันทึกภาพรวมว่าการประจักษ์พระรูปของพระนางนั้น ทั้งหมดเป็นสิ่งที่น่ารักอย่างยิ่ง ดังนี้ “พระนาง [...] พระธิดาทั้งคู่ [...] ที่ติดอยู่กับหงส์เป็นต้น [...] ทั้งหมดน่ารักอย่างยิ่ง [...]” / 32 / การกล่าวถึงบทชมความงามของพระนางศรีชัยราชเทวีไว้สั้น ๆ น่าจะเป็นชนบทการแต่งจารึกที่เน้นชมพระคุณสมบัติด้านความงามของเจ้านายสตรีชั้นสูง และอีกประการหนึ่งพระนางศรีอินทรเทวีอาจมีจุดมุ่งหมายที่จะยกย่องความงามของพระชนินุชตามความเป็นจริง

1.2.3) พระนางศรีชัยราชเทวีทรงแสดงความจงรักภักดีต่อพระเจ้า

ชัวยรมันที่ 7 จารึกปราสาทพิมานอากาศบันทึกพระประวัติของพระนางศรีชัยราชเทวีในส่วนที่เกี่ยวข้องกับอารมณ์และความรู้สึกโดยที่พระนางทรงแสดงความจงรักภักดีต่อพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 จำนวนหลายโคลก รายละเอียดในแง่นี้ ทำให้ตระหนักถึงคุณค่าของจารึกว่าเป็นพื้นที่บันทึกอารมณ์ ความรู้สึกของสตรีชั้นสูงได้อย่างน่าสนใจ ถึงแม้ว่าเนื้อหาในบางโคลกอ่านได้เพียงบางส่วน แต่เมื่อวิเคราะห์ความหมายของคำศัพท์ จะเห็นว่าคำศัพท์บางคำสะท้อนถึงความจงรักภักดีและความโศกเศร้าของพระนางศรีชัยราชเทวีที่มีต่อพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ไว้อย่างลึกซึ้ง ตัวอย่างเช่นในโคลกที่ 43 เนื้อหากล่าวถึงพระนางศรีชัยราชเทวีซึ่งมีความจงรักภักดีต่อพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 และพระนางทรงมีความโศกเศร้าเป็นอย่างยิ่ง ดังนี้ “พระนางเป็นผู้ภักดีต่อพระสวามี [...] ด้วยน้ำพระเนตร [...] จากเขาทั้งสอง [...]” / 43 / ในโคลกที่ 51 กวีเปรียบเทียบพระนางศรีชัยราชเทวีว่าเหมือนกับนางสีดา และในโคลกเดียวกันนี้มีการใช้ศัพท์ว่า “อูมา” โดยใช้ความเปรียบว่าเหมือนพระอูมา สันนิษฐาน

ว่าน่าจะเปรียบเทียบพระนางศรีชัยราชเทวีว่าเหมือนพระอุมาที่จงรักภักดีต่อพระศิวะด้วย นัยนี้ จึงเท่ากับว่าภักดีของพระนางศรีชัยราชเทวีมีความจงรักภักดีต่อพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 อย่างยิ่งยวด หรือเนื้อหาในโคลกที่ 64 จะเห็นว่าในช่วงเวลาที่พระนางศรีชัยราชเทวีประทับอยู่ที่เมืองพระนครซึ่งอยู่ห่างไกลจากพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 นั้น สิ่งที่จะเกื้อหนุนให้พระนางได้พบกับพระสวามี ก็คือ การบำเพ็ญบุญกุศลและอำนาจปณิธานแห่งความจงรักภักดี ดังที่ว่า “ [...] พระนางได้ขอ [...] ที่เป็นนิรันดร์ ด้วยบุญด้วยความจงรักภักดีอย่างยิ่งต่อสามี และด้วยอำนาจของปณิธาน” / 64 / และในวาระสุดท้ายของพระชนม์ชีพ จะเห็นได้จากโคลกที่ 94 พระนางศรีชัยราชเทวีได้รับการยกย่องว่าเป็นผู้ที่มีความจงรักภักดีต่อพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 อย่างสูงสุด

1.2.4) พระนางศรีชัยราชเทวีสิ้นพระชนม์หลังจากที่พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เสด็จกลับมายังเมืองพระนคร จารึกปราสาทพิฆานอากาศไม่ได้รับบุช่วงเวลาพระนางศรีชัยราชเทวีสิ้นพระชนม์ไว้ชัดเจน โดยมากจะเข้าใจว่าพระนางศรีชัยราชเทวีสิ้นพระชนม์ก่อนที่พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 (Majumda 1953: 515) อย่างไรก็ตาม จารึกปราสาทพิฆานอากาศก็ได้รับบุคำร่ายการสิ้นพระชนม์ของพระนางศรีชัยราชเทวีไว้ด้วย ดังเนื้อหาโคลกที่ 94 และเนื้อหาในโคลกที่ 97 สำหรับเนื้อหาโคลกที่ 94 บันทึกรายละเอียดไว้ว่า “พระนางผู้ถือนมั่นในความจงรักภักดีต่อพระสวามี เมื่อพระสวามีได้บำเพ็ญพิธีกรรมในเวลากลางวันเสร็จสิ้นแล้ว พระนางก็ได้บรรลุนิรวาณ แม้จะได้สละอย่างไม่มีที่สิ้นสุดแล้วแต่ก็ได้บรรลุนิรวาณแล้ว” / 94 / พระนางศรีอินทรเทวีได้ยกย่องพระนางศรีชัยราชเทวีว่าเป็นผู้มี ความจงรักภักดีต่อพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 และการที่พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เสร็จสิ้นการบำเพ็ญพิธีกรรมในช่วงเวลากลางวันนี้เอง พระนางศรีชัยราชเทวีก็ทรงบรรลุนิรวาณตามมา หากพิจารณาความเข้าใจเกี่ยวกับนิรวาณในทางพระพุทธศาสนาตามหา ยาน ดังที่ปรากฏในคัมภีร์มหา ยาน สูตรราลังการ ของอสังคะ จะทำให้เข้าใจสารในจารึกปราสาทพิฆานอากาศได้ชัดเจนยิ่งขึ้น อสังคะแสดงพรรณนาเกี่ยวกับนิรวาณ คือ การบรรลุปุทธภาวะ (จิตอัน

บริสุทธิ์) โดยเข้าไปรวมกับพุทธภาวะเป็นหนึ่งเดียวกัน นัยนี้ นิรวาณจึงเป็นสภาวะที่จิตเป็นอิสระจากตัณหาที่ยึดมั่นเกี่ยวกับโลก โดยข้ามพ้นการยั่ววนจากสรรพสิ่งในโลกนั่นเอง (Prabnok 2014: 95 - 96) ทั้งนี้สอดคล้องกับแนวคิดเรื่องนิพพานในคัมภีร์พระไตรปิฎกของเถรวาทที่อธิบายว่านิพพานนั้น คือ การดับจากกิเลสไม่เกิดในภพภูมิได้อีก หรืออยู่ในสภาวะที่ดับสนิทไม่ปรากฏขันธ์ห้า ไม่ถูกปรุงแต่งจากสิ่งทั้งหลายทั้งปวง (Ngamchitcharoen 2004: 93 - 115) จารึกปราสาทพิมานอากาศกล่าวว่า พระนางศรีชัยราชเทวีได้บรรลุถึงความดับสนิท (พระนางก็ได้บรรลุถึงนิรวาณ) ในที่นี้หมายถึงดับสิ้นจากขันธ์ห้า ยิ่งไปกว่านั้น กวีกล่าวด้วยว่า พระนางศรีชัยราชเทวีผ่านการเวียนว่ายตายเกิดมาแล้วอย่างไม่มีที่สิ้นสุด (แม้จะได้สละอย่างไม่มีที่สิ้นสุดแล้ว) แต่ในเวลานี้พระนางบรรลุถึงนิรวาณแล้ว หมายความว่าในภพภูมินี้ พระนางศรีชัยราชเทวีมิได้เวียนว่ายตายเกิดในสังสารวัฏอีกต่อไป การบรรลุถึงนิรวาณจึงเป็นการเข้าถึงภาวะของการดับวิญญานและนามรูปโดยสิ้นเชิง เนื้อหาในจารึกที่ต่อเนื่องดังโคลกที่ 95 แสดงความหมายให้เห็นอย่างชัดเจนว่าภายหลังที่พระนางศรีชัยราชเทวีบรรลุถึงนิรวาณแล้ว พระนางศรีอินทรเทวีก็ได้รับการอภิเษกให้เป็นพระราชินีพระองค์ใหม่ในเวลาต่อมา ส่วนเนื้อหาในโคลกที่ 97 กล่าว ยกย่องคุณลักษณะอันเลิศของพระนางศรีชัยราชเทวีนับตั้งแต่ความมั่งคั่งมรากับ พระศรีหรือพระลักษมี ความฉลาดรอบรู้ใน ศิลปศาสตร์เช่นพระนางสร้อยศรีวิไล ความโดดเด่นซึ่งพระนางศรีชัยราชเทวีทรงเอาชนะฝ่ายตรงข้าม กวีบันทึกไว้ในท้ายที่สุดว่า พระนางศรีชัยราชเทวีจึงทรงบรรลุถึงการหมดกรรม ซึ่งก็คือ การบรรลุถึงนิรวาณหรือในวาระที่พระนางสิ้นพระชนม์ดับสิ้นจากขันธ์ห้านั่นเอง ดังที่ว่า “พระนางหลังจากเอาชนะพระศรีด้วยความงามของผู้ที่ชอความงามทั้งหลาย หลังจากเอาชนะพระสร้อยศรีด้วยความรู้ของนักปราชญ์ทั้งหลาย และหลังจากเอาชนะความโศกคติของฝ่ายตรงกันข้ามด้วยความโดดเด่น หลังจากเอาชนะชื่อของตนนั้นพระนางจึงบรรลุถึงการหมดกรรม” / 97 /

1.2.5) พระนางศรีอินทราเทวีทรงเป็นราชบัณฑิต และทรงเป็นครู

สอนวิชาพระพุทธศาสนาให้แก่เหล่านางสนม จารึกปราสาทพิมานอากาศให้รายละเอียดคุณลักษณะของ พระนางศรีอินทราเทวีโดดเด่นมากในเรื่องของความฉลาดรอบรู้ มีสถานภาพเป็นนักปราชญ์ราชบัณฑิตในราชสำนัก และพระนางมีพระทัยแน่วแน่กับมรรควิธีในพระพุทธศาสนาอย่างยิ่งยวด และน่าสังเกตว่าการที่พระนางศรีอินทราเทวีทรงบันทึกถึงพระประวัติของพระนางเองนั้น แสดงความน่าเชื่อถือของข้อมูลที่ถ่ายทอดโดยพระนางเอง ดังโคลกที่ 98 พระนางศรีอินทราเทวีบันทึกเกียรติคุณที่พระนางได้รับการแต่งตั้งจากพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ให้ดำรงตำแหน่งอาจารย์ใหญ่ในพุทธวิหารนเคนทรตุงคะ ซึ่งสถานที่แห่งนี้มีชื่อเสียงในด้านการอบรมสั่งสอนวิชาพระพุทธศาสนา ด้วยเหตุนี้พระนางศรีอินทราเทวีจึงมีหน้าที่สำคัญคือการสั่งสอนวิชาพระพุทธศาสนาให้แก่เหล่านางสนมในพระราชวัง ดังที่ว่า “ในพุทธวิหารนเคนทรตุงคะ ซึ่งเป็นพุทธวิหารอันดับ 1 ในเรื่องวิชาการทางพระพุทธศาสนา และเช่นเดียวกับในพุทธวิหารติลโกตตระ พระนางได้รับการแต่งตั้งให้เป็นอาจารย์ใหญ่โดยพระเจ้าแผ่นดิน (พระนาง) จึงได้กระทำแล้วซึ่งการสอนหมู่บรรดานางสนมเป็นประจำทุกวันซึ่งถูกกำหนดไว้แล้ว” / 98 / เนื้อหาในโคลกที่ 99 พระนางศรีอินทราเทวีบันทึกด้วยความมั่นใจพระทัยว่าพระนางทรงมีความฉลาดรอบรู้ และมีความโดดเด่นมากในบรรดาหมู่สตรีในราชสำนัก ในแง่นี้ พระนางจึงทรงกล่าวยกย่องคุณสมบัติของพระนางว่าเหมือนกับพระนางสร้อยศรี การที่พระนางทรงอ้างถึงพระนางสร้อยศรีก็เพราะเป็นเทวีแห่งสติปัญญาและการศึกษา ดังที่ชาวอินเดียแต่โบราณนับถือพระนางสร้อยศรีว่าเป็นเทพีแห่งสติปัญญา ความรู้ ความเฉลียวฉลาด และศิลปวิทยาการแขนงต่าง ๆ (Silpanon 2015: 45) หากพิจารณาเนื้อหาโคลกที่ 59 จะเห็นว่าโดยพื้นฐานของพระนางศรีอินทราเทวีนั้นทรงเป็นผู้ใฝ่ศึกษาหาความรู้ในวิชาพระพุทธศาสนา พระนางทรงอบรมสั่งสอนพุทธธรรมให้แก่พระนางศรีชัยราชเทวีมาตั้งแต่ต้น และทรงเป็นผู้นำหมู่สตรีให้หันมาสนใจเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา อีกทั้งพระนางศรีอินทราเทวีน่าจะมีความรู้อย่างลึกซึ้งในด้านการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานด้วย คุณสมบัติข้อนี้จึงน่าจะเป็นที่ประจักษ์ของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ด้วย

1.3) ชื่อเมืองและสถานที่สำคัญ

จารึกปราสาทพินานอากาศบันทึกชื่อเมืองและสถานที่สำคัญในสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ไว้ด้วย ชื่อเมืองที่พบในจารึกมีทั้งเมืองที่อยู่ภายนอกประเทศ และเมืองที่อยู่ในอิทธิพลของอาณาจักรกัมพูชา เมืองที่อยู่ภายนอกประเทศกัมพูชานั้น จารึกระบุคำศัพท์ว่า “จามปะ” ในโคลกที่ 36 หมายถึง ชาวจามปา ซึ่งเป็นกลุ่มชนพื้นเมืองที่รวมตัวกันกลุ่มเล็ก ๆ มีอาณาจักรเป็นของตนเอง เรียกว่าอาณาจักรจามปา ในโคลกที่ 68 ระบุคำศัพท์ว่า “จามเปศวโร” หมายถึง เจ้าแห่งเมืองจามปา และในโคลกที่ 70 ระบุคำศัพท์ว่า “วิชยะ” หมายถึงชื่อเมืองสำคัญในอาณาจักรจามปา เมืองจามปาหรืออาณาจักรจามปาดังที่ระบุในจารึกเป็นเมืองสำคัญที่ทำสงครามกับเมืองพระนครมายาวนานต่อเนื่อง อีกทั้งยังเป็นเมืองที่มีความสัมพันธ์กับพระราชอำนาจของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 อยู่มาก (Giteau 2009: 97) หากพิจารณารายละเอียดทางประวัติศาสตร์ เห็นได้ว่าจามปาเป็นอาณาจักรที่มีพัฒนาการทางสังคมพื้นเมืองรุ่นแรก ๆ ในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ อาณาจักรแห่งนี้ตั้งอยู่ทางตอนใต้บริเวณตะวันออกเฉียงของคาบสมุทรอินโดจีน (Nualta 2014: 14) พื้นที่ส่วนใหญ่ของอาณาจักรจามปาแคบเป็นทางยาว พื้นที่อยู่ระหว่างภูเขาและทะเล (Majumdar 1985: 3) จารึกปราสาทพินานอากาศกล่าวถึงเมืองวิชัยภายใต้การปกครองของพระเจ้าศรีชัยอินทรวรมันซึ่งเข้ามาบุกรุกอาณาจักรกัมพูชา แสดงให้เห็นว่าเมืองวิชัยน่าจะเป็นศูนย์กลางของอาณาจักรจามปาในขณะนั้น ส่วนเมืองที่อยู่ในอิทธิพลของอาณาจักรกัมพูชานั้น พบว่ามีชื่อเมืองลโว้ทยะ หรือที่เขียนว่าละโว้ประดังปรากฏในโคลกที่ 57 ในปัจจุบันนักวิชาการเห็นพ้องกันว่า คือ เมืองลพบุรี จารึกปราสาทพระขรรค์ซึ่งเป็นจารึกร่วมยุคสมัยกับจารึกปราสาทพินานอากาศ ระบุชื่อเมือง ลโว้ทยะ จะเห็นได้จากที่พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงสร้างศาสนสถานขึ้นในหัวเมืองต่าง ๆ ทั้ง 23 หัวเมือง ในบรรดาหัวเมืองที่อยู่ใต้พระราชอำนาจของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 นั้น มีเมืองละโว้ ซึ่งภายในเมืองมีศิลปกรรมที่โดดเด่น คือ พระปรางค์สามยอดแบบบายนสมัยพระเจ้า

ชัยวรมันที่ 7 (Diskul 1966: 56) รวมทั้งโบราณสถานแบบขอมกระจายอยู่หลายแห่งในเมืองลพบุรี หลักฐานในจารึกปราสาทพิมานอากาศให้ข้อมูลอย่างชัดเจนว่าเจ้าชายนฤปตินทรวร หรือพระเจ้าอินทรวรมันได้รับพระราชโองการของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ให้มาปกครองเมืองละโว้ หมายความว่าเมืองแห่งนี้เกี่ยวข้องกับอำนาจทางการเมืองของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ที่โดดเด่นอีกเมืองหนึ่ง

จารึกปราสาทพิมานอากาศให้ข้อมูลสถานที่สำคัญในสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ไว้หลายแห่ง สถานที่เหล่านี้เกี่ยวข้องกับกิจกรรมบำเพ็ญบุญกุศลของพระนางศรีอินทรวเทวีทั้งสิ้น และเป็นสถานที่มีชื่อเสียงในการเผยแพร่พระพุทธศาสนาด้วย ดังพบชื่อหมู่บ้านธรรมกิริติ ในโคลกที่ 79 หมู่บ้านธรรมกิริติ แปลตามตัวอักษรว่า “หมู่บ้านเกียรติยศแห่งธรรมะ” กวีบันทึกไว้ว่าหมู่บ้านแห่งนี้เป็นหมู่บ้านธรรมะที่เต็มไปด้วยความสุขและทรัพย์สมบัติ ในโคลกที่ 86 พบว่ามีหมู่บ้านสองหมู่บ้านที่พระนางศรีอินทรวเทวีถวายเป็นพุทธบูชาแด่พระพุทธเจ้า ได้แก่ หมู่บ้านมีชื่อว่าเลฆะและทฤดมา ไม่เพียงการอุปถัมภ์บำรุงพระพุทธศาสนาให้เจริญรุ่งเรืองเท่านั้น พระนางศรีอินทรวเทวียังสร้างรูปปั้นเทพเจ้าเพื่อประดิษฐานภายในเทวาลัยที่มีชื่อว่า “ศรีขยเกษตรศิวะ” อีกด้วย ที่น่าสนใจคือ ปราสาทพิมานอากาศซึ่งเป็นปราสาทที่มีมาก่อนหน้ารัชกาลพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เริ่มสร้างขึ้นในสมัยพระเจ้าราเชนทรวรมันที่ 2 (Varasarin 2002: 74) ต่อจากนั้นกษัตริย์องค์ต่อมาได้ทรงบูรณะต่อเติมและดูแลรักษาไว้เป็นอย่างดี ดังที่จารึกโคลกที่ 91 บันทึกไว้ว่า “(ปราสาทพิมานอากาศ) ได้ถูกสถาปนาแล้วด้วยศิลาที่มีการหล่อหุ้มด้วยทองโดยพระราชองค์ก่อน ๆ” น่าจะเป็นสถานที่สำคัญสำหรับพระนางศรีอินทรวเทวีอย่างมาก เพราะนอกจากพระนางจะบันทึกบทกวีในรูปของจารึกที่ไพเราะงดงามไว้ที่ปราสาทแห่งนี้แล้ว เนื้อหาในโคลกที่ 91 บันทึกการบูรณะปราสาทพิมานอากาศด้วยความตั้งพระทัยของพระนางให้เป็นสถานที่ประดิษฐานของห้องฟ้าและสร้างแผ่นดินให้เจริญรุ่งเรืองด้วยธรรมะควบคู่กันไปด้วย ดังที่พระนางศรีอินทรวเทวีบันทึกไว้ว่า “พระนางได้สร้างดิลกของห้องฟ้า (ปราสาทพิมาน

อากาศ) และแผ่นดินด้วยธรรมะ” ส่วนเนื้อหาโคลกที่ 92 ระบุถึงชื่อสถานที่แห่งหนึ่งมีชื่อว่า “ศิวะปุระ” ภายในเมืองแห่งนี้ พระนางศรีอินทรวเทวีได้ประดิษฐานรูปเคารพของครุ 3 องค์ซึ่งตกแต่งด้วยเครื่องประดับอย่างงดงาม พระนางศรีอินทรวเทวีได้บันทึกชื่อสถานที่ในการอบรมสั่งสอนวิชาพระพุทธศาสนา ปรากฏในโคลกที่ 98 - 99 ได้แก่สถานที่ที่มีชื่อว่า “นเคนทรตุงคะ” “ติลโกตตระ” และ “นเรนทราศรม” ซึ่งเป็นพุทธวิหารที่เข้มงวดในด้านการอบรมสั่งสอนวิชาพระพุทธศาสนา นอกจากนี้ในโคลกที่ 100 พระนางศรีอินทรวเทวียังได้บันทึกชื่อเมืองซึ่งน่าจะมีความเกี่ยวข้องกับเชื้อสายของพระนาง คือ ตระกูลพราหมณ์อันเก่าแก่ในเมืองทันดินิเกตนะปุระ และเมืองสรสวดีปุระเอาไว้ด้วย

2. สาระทางศาสนา

ในรัชกาลพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เป็นที่ยอมรับว่าพระพุทธศาสนาหายากเจริญรุ่งเรืองสูงสุด หลักฐานในจารึกปราสาทพิฆานอากาศระบุไว้ว่าพระนางศรีอินทรวเทวี และพระนางศรีชัยราชเทวีทรงมีความเลื่อมใสในพระพุทธศาสนาอย่างมาก ขณะเดียวกันถึงแม้ผู้ปกครองจะยกย่องพระพุทธศาสนาให้เป็นศาสนาหลัก แต่สมัยนี้ศาสนาพราหมณ์ไศวนิกายและไวษณพนิกายยังคงได้รับการบูชาโดยพราหมณ์และศาสนิกที่เคารพเลื่อมใสอยู่ด้วย (Diskul 2004: 19) เพราะฉะนั้น สาระทางศาสนาที่ปรากฏในจารึกปราสาทพิฆานอากาศจึงมีทั้งการผสมผสานคติความเชื่อของพราหมณ์กับพุทธอย่างกลมกลืนกัน ดังจะเห็นได้ต่อไปนี้

2.1) คติความเชื่อในศาสนาพราหมณ์ จารึกปราสาทพิฆานอากาศบันทึกรายละเอียดคติความเชื่อศาสนาพราหมณ์ไว้น่าสนใจสองประการ ประการแรกเนื้อหาจารึกให้ข้อมูลว่าในสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 มีคติการบูชาเทพเจ้าแพร่หลายมาก แสดงว่ากษัตริย์ซึ่งนับถือพระพุทธศาสนาแต่ก็ไม่ได้ทรงเข้มงวดห้ามปรามหรือต่อต้านรูปปั้นเทพเจ้าในลัทธิศาสนาอื่น กวีบันทึกไว้ว่ารูปปั้นเทพเจ้ามีทั้งหมดที่ถูก

ทำลาย ถูกโยนทิ้ง และมีการสร้างขึ้นใหม่ อาจเป็นไปได้ว่ารูปเคารพเทพเจ้าที่ถูกทำลายเกิดจากภัยสงครามในเมืองพระนคร เมื่อพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เสด็จขึ้นครองราชย์พระองค์จึงมีพระราชประสงค์ให้สถาปนารูปเคารพของเทพเจ้าทั่วทุกหัวเมือง เพื่อฟื้นฟูความเจริญรุ่งเรืองให้กลับมาเป็นเหมือนเดิม ดังที่ว่า “แก่เทพทั้งหลายที่ถูกทำลาย โยนทิ้ง และถูกสถาปนาขึ้นใหม่อย่างดีแล้ว [...] เทพทั้งหลายซึ่งพระองค์ทรงสถาปนาแล้วในเมืองทุกเมือง” / 29 / การสถาปนารูปเทพเจ้าก็เพื่อสร้างความศักดิ์สิทธิ์ให้แก่สถาบันกษัตริย์ คติความเชื่อเรื่องการสร้างรูปเคารพเทพเจ้ามีอิทธิพลต่อพระนางศรีอินทราเทวีเช่นเดียวกัน ตัวอย่างเช่น เนื้อหาในโคลกที่ 87 นอกจากพระนางศรีอินทราเทวีได้ถวายกลองแด่พระศิวะแล้ว พระนางยังทรงสร้างเทวรูปพระพิฆเนศวรไว้ในเทวาลัยแห่งนั้นด้วย ดังที่ว่า “พระนางได้ถวายกลองที่ทำด้วยเงิน หุ้มด้วยทองแก่ภัทเรศวร และได้สร้างเทวรูปองค์หนึ่งชื่อ ทุนทูลิส (พระพิฆเนศวร) ซึ่งเป็นพระโอรสของภัทเรศวร เพราะความเหมาะสม” / 87 / ประการที่สอง จารึกปราสาทพิมานอากาศบันทึกพระนามของเทพเจ้าไว้อย่างหลากหลาย ความสำคัญในแง่นี้แสดงให้เห็นคติความนิยมนับถือเทพเจ้าในศาสนาพราหมณ์ซึ่งมีคุณสมบัติส่งเสริมพลังอำนาจให้แก่ผู้เคารพบูชา รายชื่อเทพเจ้าที่พบในจารึกปราสาทพิมานอากาศแสดงถึงการยอมรับการมีตัวตนของเทพเจ้า ทั้งเทพและเทวีเหล่านี้เป็นที่รับรู้ในหมู่พราหมณ์และชาวอินเดีย ในจารึกปราสาทตาพรหม เนื้อหาโคลกที่ 37 ระบุถึงการประดิษฐานรูปเคารพของครุภายในปราสาทตาพรหม คือ ศรีชัยมังคลารถเทวะ และศรีชัยกิริติเทวะ โดยมีรูปเทพบริวารล้อมรอบ (Yamdate 2015: 137) อีกทั้งบรรพบุรุษของพระศรีอินทราเทวีก็เป็นพราหมณ์ ซึ่งแสดงให้เห็นว่าในราชสำนักของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 พราหมณ์มีบทบาทเป็นผู้ถ่ายทอดวิชาความรู้จากคัมภีร์ที่เก็บรักษาสืบต่อมาในวงศ์ตระกูล ยิ่งไปกว่านั้น พราหมณ์ยังมีสายสัมพันธ์ทางเครือญาติกับกษัตริย์ด้วย จารึกปราสาทพิมานอากาศบ่งชี้ว่ากวีได้รับการถ่ายทอดองค์ความรู้ในเรื่องเทพเจ้ามาจากพราหมณ์ ดังที่กวีบันทึกพระนามเทพเจ้าไว้จำนวนมาก ได้แก่ พระนางลักษมี /

พระศรี, พระอินทร์, ท้าวโลกบาล, พระพรหม, พระม누, กามเทพ, พระหริ, พระนางคงคา, พระอุมา, พระยม, ภัทเรศวร, พุนพิสิส, จามเปศวร, ปถวทูระ, พระสรวิติ และพระศิเว

2.2) คติความเชื่อในศาสนาพุทธ จารึกปราสาทพิมานอากาศบันทึกความเชื่อในศาสนาพุทธไว้อย่างชัดเจน ทั้งในแง่ของความเชื่อ และการปฏิบัติ ดังเห็นได้ตั้งแต่เริ่มต้น พระนางศรีอินทรเทวีทรงแสดงความนอบน้อมแด่พระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ และพระโลกศวรตามลำดับ โดยยกพระพุทธเจ้าไว้เป็นที่พึ่งสูงสุด ความเชื่อที่ยกย่องพระพุทธศาสนาให้เป็นศูนย์รวมจิตใจมีความสำคัญมาก เพราะส่งผลต่อผู้เลื่อมใสศรัทธาเปลี่ยนความทุกข์ภายในใจกลายเป็นความสงบสุขอย่างถาวร เห็นได้จากการที่พระนางศรีอินทรเทวีทรงถ่ายทอดคำสอนทางพระพุทธศาสนาให้แก่พระนางศรีชัยราชเทวี อันเป็นสาเหตุให้พระนางผ่อนคลายความทุกข์ทางใจได้มาก ความเชื่อในพระพุทธศาสนาซึ่งเน้นความเข้มงวดเกี่ยวกับการปฏิบัติสมาธิ ทำให้เกิดความมั่นใจว่าพลังจิตอันทรงพลังส่งผลให้เกิดสิ่งที่น่าปรารถนาได้ ดังที่กวีเชื่อว่าการที่พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เสด็จกลับมายังเมืองพระนครนั้น ส่วนหนึ่งเป็นผลจากคุณอำนาจของการบำเพ็ญทานสมาธิอย่างแรงกล้าซึ่งเกื้อหนุนพระนางศรีชัยราชเทวีให้ได้พบพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 อีกครั้ง ขณะเดียวกันจารึกปราสาทพิมานอากาศแสดงให้เห็นว่าการบริจาทานเป็นการแสดงออกซึ่งความศรัทธาในพระพุทธศาสนา เห็นได้จากการที่พระนางศรีชัยราชเทวีทรงบริจาคทรัพย์สมบัติจำนวนมากให้แก่ทวยราษฎร์ ดังโคลกที่ 71 บันทึกไว้ว่า “สตรีนางนั้น [...] มเหสีเจ้าแห่ง [...] ผู้มีบุญสัมภาระที่ได้กระทำแล้ว ด้วยทรัพย์สมบัติจำนวนมาก [...] แก่ประชาชนทั้งปวง ผู้ประทานผลทั้งหลาย ผู้กระตือรือร้นในสิ่งที่เป็นประโยชน์สำหรับชาวโลก” / 71 / รวมทั้งการที่พระนางศรีชัยราชเทวีทรงถวายสิ่งของเป็นพุทธบูชาแก่พระพุทธรูป และการที่พระนางอินทรเทวีทรงบูรณะแต่งเติมปราสาทพิมานอากาศให้สวยงามเพื่อเกื้อหนุนให้เป็นแผ่นดินธรรม ล้วนเป็นการปฏิบัติธรรมทานครั้งยิ่งใหญ่ถวายแด่พระพุทธศาสนา

ส่วนคติความเชื่อในศาสนาพุทธที่ถือว่าการปฏิบัติเพื่อให้ถึงจุดหมายปลายทาง คือ การบรรลุนิรวาณนั้น ในจารึกปราสาทพิมานอากาศแสดงให้เห็นนัยสำคัญดังกล่าวนี้เช่นกัน ดังที่พระนางศรีชัยราชเทวีทรงบรรลุนิรวาณอย่างสมบูรณ์

3. สาระทัศนะทางด้านสังคมและวัฒนธรรม

จารึกปราสาทพิมานอากาศบันทึกสาระทัศนะทางด้านสังคมและวัฒนธรรมด้วยมุมมองของสตรีตลอดทั้งเรื่อง สิ่งที่น่าสนใจอย่างมากในด้านสังคม คือ กลุ่มสตรีในราชสำนักของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ได้รับสิทธิพิเศษในการศึกษา อาจกล่าวได้ว่าบรรดาบรรดาการศึกษาในสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เปิดกว้าง ไม่จำกัดเพศสภาพ มุ่งเน้นให้ทุกเพศ ทุกวัย ได้ศึกษาเรียนรู้ตามสติปัญญาความสามารถของตน ระบบการศึกษาดังกล่าวเปิดโอกาสให้เหล่านางสนมเรียนรู่วิชาการที่ลึกซึ้งและกว้างขวาง โดยเฉพาะวิชาด้านพระพุทธศาสนาที่เน้นปรัชญาความคิดอันลึกซึ้ง และน่าสังเกตด้วยว่าการเปิดสอนวิชาพระพุทธศาสนา โดยที่พระนางศรีอินทรวเทวีทรงเป็นอาจารย์ใหญ่ประจำศาสนวิหาร น่าจะมีสถานที่สอนวิชาพระพุทธศาสนาที่ขึ้นชื่อหลายแห่งด้วย เพราะเนื้อหาโคลกที่ 98 - 99 บ่งชี้พุทธวิหารที่ประกอบการดำเนินงานด้านให้การศึกษา มีชื่อเสียงอยู่ 3 แห่ง ได้แก่ “นเคนทรตุงคะ” “ติลโกตตระ” และ “นเรนทราศรม” โดยสถานที่เหล่านี้จะมีเหล่านางสนมมาเรียนวิชาพระพุทธศาสนาเป็นประจำทุกวัน นอกจากการศึกษาด้านพระพุทธศาสนามีความรุ่งเรืองอย่างมากแล้ว เห็นได้ว่าจารีตปฏิบัติในหมู่สตรีชั้นสูง เน้นในเรื่อง “ความกักดี” ต่อสามี ซึ่งได้รับวัฒนธรรมมาจากคติของอินเดียในเรื่อง “กักดี” หรือ “ความกักดี” อย่างชัดเจน ดังที่จารึกปราสาทพิมานอากาศปรากฏรายละเอียดเรื่องการบำเพ็ญตบะของพระนางศรีชัยราชเทวีภายหลังจากที่พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เสด็จไปอาณาจักรจามปา

จารึกปราสาทพิมานอากาศแสดงให้เห็นว่าภายในราชสำนักของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 มีการจัดแสดงนาฏศิลป์เกี่ยวกับชาดกในพระพุทธศาสนา ดังที่เนื้อหาโคลกที่

73 กล่าวว่พระนางศรีชัยราชเทวีทรงบำเพ็ญเพียรตามแนวทางของพระพุทธเจ้า แล้วพระนางทรงแสดงนาฏศิลป์พ่อนรำถ่ายทอดเรื่องราวเกี่ยวกับชาดกด้วยพระนางเอง จารึกไม่ได้ระบุว่ชาดกที่จัดแสดงในราชสำนักเป็นเรื่องอะไร แต่ก็สะท้อนให้เห็นว่ชาดกนอกจากจะเป็นสื่อถ่ายทอดคำสอนแล้ว ยังเป็นสื่อบันเทิงเป็นทีนิยมในราชสำนักของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 อย่างมาก ดังที่ว่ “พระนางนั้น [...] (บำเพ็ญ) พรตเหมือน [...] และผลที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธเจ้าที่ประจักษ์ด้วยตนเอง ได้บำเพ็ญเพียรแล้ว [...] พระนางผู้เป็นศิลปินพ่อนรำด้วยพระองค์เอง ได้ทรงกระทำการแสดงนาฏศิลป์ที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับชาดก” / 73 /

แม้ว่เนื้อหาจารึกปราสาทพินานอากาศจะบันทึกภาพสังคมและวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับชนชั้นสูงในราชสำนัก แต่ก็มีเนื้อหาจารึกอยู่บ้างที่ให้ข้อมูลทางสังคมเกี่ยวกับชีวิตของคนสามัญ โดยเฉพาะการสะท้อนปัญหาของเด็กกำพร้า ไม่เป็นทีต้องการของครอบครัว ดังเห็นได้จากโคลกที่ 79 ที่ว่ “พระนางหลังจากได้ทรงรับบรรดาเด็กผู้หญิงทั้งหลายที่ถูกทอดทิ้ง และถูกทำร้ายตั้งแต่ยังเล็กโดย (พระนาง) ทรงรับไว้บำนจนวนได้ 100 คนเหมือนลูก ทำให้หมู่บ้านที่มีชื่อว่า ธรรมกิริติ ที่ได้ประกาศธรรมะให้เป็นที่รู้จักกันโดยทั่วไป หมู่บ้านที่เต็มไปด้วยความสุขและทรัพย์สมบัติ” / 79 / นำพิจารณาว่าในขณะที่ศาสนวิหารต่าง ๆ เจริญรุ่งเรืองด้วยระบบการศึกษา และการแสดงกิจกรรมความรื่นเริงในราชสำนัก สังคมระดับล่างของกัมพูชาก็เกิดปัญหาเด็กถูกพ่อแม่ทอดทิ้งตั้งแต่ยังเล็ก จารึกระบุปริมาณของเด็กที่ถูกทอดทิ้งจนวน 100 คน ซึ่งเป็นผู้หญิงทั้งหมด ตัวเลขนี้อาจจะเป็นตัวเลขที่ไม่ชัดเจน เพราะไม่นับรวมเด็กผู้ชายซึ่งเป็นเด็กกำพร้าอีกส่วนหนึ่ง อย่างไรก็ตาม สภาพสังคมดังกล่าวน่าจะบ่งชี้ให้เห็นปัญหาความไม่พร้อมของผู้ปกครองที่เลี้ยงดูบุตร โดยเฉพาะเด็กผู้หญิงที่ถูกทำร้ายอย่างหนัก และปัญหาครอบครัวของเด็กกำพร้าที่ไม่มีศักยภาพจะดูแลเด็กแรกเกิดได้ ปริมาณของเด็กกำพร้าคงเป็นที่รับรู้ในราชสำนักเป็นอย่างดี ดังที่พระนางศรีอินทรวเทวีทรงรับเด็กผู้หญิงที่ถูกทอดทิ้งเหล่านั้นมาอบรมดูแลและถ่ายทอดวิชาพระพุทธศาสนา

ภายในศาสนวิหาร

ความสำคัญของจารึกปราสาทพิมานอากาศ

ในฐานะเป็นจารึกสดุดีพระเกียรติ พระเจ้าชัยวรมันที่ 7

เดวิด แชนด์เลอร์ (David Chandler) กล่าวว่าภาษาสันสกฤตในจารึกมุ่งเน้นการสื่อสารกับพระเจ้า จารึกภาษาสันสกฤตประพันธ์ด้วยบทร้อยกรอง สรรเสริญการบำเพ็ญบุญกุศลของกษัตริย์และชนชั้นนำเป็นหลัก (Chandler 2014: 33 - 34) เมื่อพิจารณาการแต่งจารึกภาษาสันสกฤตในกัมพูชาโดยภาพรวม พบว่าผู้แต่งยกย่องกษัตริย์เป็นผู้ทรงธรรม เป็นผู้กระทำอยู่เหนือสังคม กษัตริย์สัมพันธ์กับท้องฟ้า ดวงอาทิตย์ พระอินทร์ พระวิษณุ และพระราม เพราะฉะนั้น “...กษัตริย์ทรงมีอำนาจและบารมีเหนือมนุษย์ทั่วไป ทรงเป็นวีรบุรุษอยู่ตรงยอดสุดของสังคม...” (Chandler 2014: 68) ความเห็นนี้สอดคล้องกับที่ มณีปิ่น พรหมสุทธิรักษ์ ได้ศึกษาบทสดุดีพระมหากษัตริย์ในจารึกภาษาสันสกฤตของอาณาจักรกัมพูชา พบว่ากษัตริย์ที่พิเศษของกัมพูชาจะต้องมีอำนาจยิ่งใหญ่มหาศาล สามารถปราบศัตรูได้ทุกทิศ เป็นผู้ตั้งคั่งด้วยทรัพย์ ด้วยโชค จะเห็นได้จากการที่พระลักษมีเทวีแห่งโขมมาอยู่กับกษัตริย์ และกษัตริย์จะมีรูปงามมากหรืองามมากกว่าพระกามเทพ (Phronsuthirak 1999: 296) อาจกล่าวได้ว่าภาพลักษณ์ของกษัตริย์ในจารึกภาษาสันสกฤตมีคุณลักษณะเป็นบุคคลต้นแบบเหมือนกันหมด อาทิ คุณสมบัติความเป็นเลิศด้านรูปโฉม ความเก่งกล้าสามารถ และความรุ่งเรือง เป็นต้น ความคิดดังกล่าวสืบทอดมาจากจารึกภาษาสันสกฤตในประเทศอินเดีย ดังที่กวียิตถิ์ว่าพระพรหมเป็นเทพผู้สร้างกษัตริย์ พระบรมเดชาานุภาพของกษัตริย์แผ่กว้างไปยังมหาสมุทรทั้งสี่ทิศ และพระศรีจะสถิตอยู่กับกษัตริย์ เป็นต้น (Yamdate 2017: 140)

อย่างไรก็ตาม ถึงแม้บทสดุดีกษัตริย์ในจารึกภาษาสันสกฤตจะสะท้อนภาพทางวัฒนธรรมในราชสำนัก มุ่งนำเสนอภาพลักษณ์ของกษัตริย์ “เป็นผู้กระทำอยู่เหนือ

สังคม” แต่สิ่งที่น่าสนใจคือจารึกที่แต่งเป็นบทสวดดีพระเกียรติยศกษัตริย์นั้น ได้ฉายให้เห็นภาพลักษณ์ของกษัตริย์ในมิติใดบ้าง และกวีได้นำเสนอรายละเอียดให้เห็นอย่างไร กวีอาศัยกลไกประการใดที่อ้าง “อำนาจ” ของกษัตริย์ จากการอ่านแปลจารึกปราสาทพินานอากาศพบว่าจารึกหลักนี้มีคุณค่าสอดคล้องกับจุดประสงค์ในการแต่ง คือ เป็นบทสวดดีพระเกียรติพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 อย่างแจ่มชัด ในหัวข้อนี้ ผู้วิจัยจึงมุ่งอภิปรายความสำคัญของจารึกปราสาทพินานอากาศในฐานะจารึกสวดดีพระเกียรติพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ในสามประเด็น คือ 1) พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เป็นกษัตริย์ตามแบบอย่างในอุดมคติ 2) พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ในฐานะพุทธราชา และ 3) พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ในฐานะเทวราชา ดังนี้

1. พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เป็นกษัตริย์ตามแบบอย่างในอุดมคติ

พระนางศรีอินทราเทวีทรงสร้างภาพลักษณ์ของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ในบทสวดดีพระเกียรติให้เป็นกษัตริย์ตามแบบอย่างในอุดมคติ กล่าวคือ พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 มีคุณสมบัติพิเศษเหนือกษัตริย์ทั้งหลาย จารึกหลักนี้ใช้กลวิธีการแต่งตามรูปแบบกวีสมยะ หรือขนบการแต่งเช่นเดียวกับจารึกประเภทสวดดีพระเกียรติยศกษัตริย์ เมื่อพิจารณาภาพลักษณ์ของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ที่ปรากฏในจารึกปราสาทพินานอากาศพบว่าพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เป็นกษัตริย์ตามแบบอย่างในอุดมคติ ดังนี้

1.1) พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เป็น “อิธราชา” มีพระเกียรติยศแผ่ไพศาล
เนื้อหาจารึกปราสาทพินานอากาศ กวียกย่องพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ว่าเป็น “อิธราชา” ดังเห็นได้จากพระบรมเชษานุภาพของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เป็นที่ประจักษ์แก่พระราชามืออื่น ๆ กวีแสดงภาพพระเกียรติยศของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ว่าบริสุทธิ์เหมือนแสงพระจันทร์ ในจินตนาการของกวีนั้นเป็นที่รับรู้กันว่าแสงพระจันทร์มีความเย็น พระเกียรติยศของกษัตริย์จึงมีนัยเดียวกันคือเป็นความเย็นดับความทุกข์ร้อนในแผ่นดิน ดังเนื้อหาในโคลกที่ 5 ว่า “พระองค์ถูกรู้แล้วว่าเป็นผู้เลิศในบรรดาพระเจ้าแผ่นดินทั้งหลาย เพราะพระเกียรติยศที่งดงามเหมือนเสี้ยวของพระจันทร์ที่ปราดจาก

มลทิน เหมือน (สร้อย) ไข่มุกของหญิงสาวงามประจำทิศ” / 5 / เนื้อหาในโคลกนี้ สอดคล้องกับเนื้อหาในโคลกที่ 12 ซึ่งกล่าวถึงพระเกียรติยศของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ว่าประดุจพวงมาลาพวยพุ่งไปยังเมืองสวรรค์ แสงจากพระเกียรติยศของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ช่มแสงรัศมีของเทพทั้งหลายในสวรรค์ให้มัวหมอง ดังที่ว่า “พวงมาลัย คือพระเกียรติยศของพระองค์ที่พวยพุ่งขึ้นไปสู่เบื้องบน ส่องแสงอยู่แล้วที่เบื้องบนราวกับว่าทำให้เทพทั้งหลาย ผู้มีอินทรีขุ่นมัวแล้วให้ตื่นอยู่” / 12 /

ไม่เพียงเท่านั้น ภาพลักษณ์ของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ยังทรงเป็นพระราชชาติสถิตในใจชาวโลกและกษัตริย์ทั้งปวง ดังเนื้อหาในโคลกที่ 7 ความว่า “พระองค์ผู้มีเป้าหมายที่บรรลุถึงแล้ว ได้ทำให้มหาสมุทร คือ หัวใจของข้าศึกทั้งหลาย คือ ความเห็นผิดเหือดแห้งแล้ว พระองค์ผู้ถูกเผาไหม้แล้วด้วยไฟที่ลุกโชติช่วง คือ ความมุ่งหวังที่จะสร้างสิ่งที่ชาวโลกปรารถนา พระองค์จึงได้บรรทมอยู่ในหัวใจของประชาชนทุกกาลเวลา เพราะพระองค์ทรงทำให้หัวใจของเขาสมความปรารถนา” / 7 / เมื่อพิจารณาเนื้อหาในโคลกที่ 19 กวีเน้นคุณลักษณะด้านความยิ่งใหญ่ของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ซึ่งอยู่ในความเคารพเทิดทูนของพระเจ้าแผ่นดินองค์อื่น ๆ เห็นได้จากแสงเรืองรองจากเล็บพระบาทของพระเจ้า ชัยวรมันที่ 7 ได้ส่องประกายบดบังแสงรัตนะบนพระเศียรของพระเจ้าแผ่นดินองค์อื่น ๆ หมายความว่าในขณะที่พระเจ้าแผ่นดินเหล่านั้นหมอบกราบพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 แสงจากเล็บพระบาทของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ได้ส่องประกายกระทบเครื่องประดับบนพระเศียรของพระเจ้าแผ่นดินทั้งหลายจนเครื่องประดับมัวหมอง กวีกล่าววรัศมีจากเล็บพระบาทของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 อยู่เหนือแสงเรืองรองของภูเขาพระสุเมรุที่สว่างไสวด้วยแสงพระอาทิตย์ แสงพระจันทร์ และแสงจากเขาพระสุเมรุด้วย ดังที่ว่า “แสงรัตนะบนพระเศียรของพระเจ้าแผ่นดินทั้งหลาย ถูกบดบังแล้วด้วยแสงของเล็บพระบาทของพระองค์ ราวกับว่าได้หัวเราะเยาะเย้ยเขาพระสุเมรุที่เปล่งประกายด้วยแสงพระอาทิตย์ และพระจันทร์ ด้วยแสงของพระองค์เอง” / 19 / ภาพลักษณ์พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ดังกล่าวนี้นี้ เห็นได้ว่ากวีพยายามเชิดชูพระบรมราชา

นุภาพของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 อย่างไม่มีที่สิ้นสุด โดยนำเสนอรายละเอียดให้เห็นว่า พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เป็นแบบอย่างกษัตริย์ในอุดมคติ นั่นคือ มีคุณสมบัติมากพอที่ พระราชาทั้งหลายจะยกย่องพระองค์เป็นแกนกลางของผู้นำ และมีคุณสมบัติอัน เหมาะสมที่ประชาชนรวมทั้งข้าศึกจะยกย่องพระองค์เป็นที่ยึดเหนี่ยวจิตใจ ยิ่งไปกว่า นั้น พระองค์ยังดำรงสถานภาพเป็นยอดสุดของจักรวาลด้วย ดังที่กวีสื่อให้เห็นว่า พระองค์อยู่เหนือพระอาทิตย์ พระจันทร์ และเขาพระสุเมรุ

การประกอบสร้างภาพลักษณ์ของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ให้เป็นกษัตริย์ใน อุดมคติสอดคล้องกับจารึกภาษาสันสกฤตหลักอื่น ๆ ที่มีเนื้อหาเป็นบทสวดติพระ เกียรติพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 โดยนำเสนอภาพลักษณ์ในมิติเดียวกัน ตัวอย่างเช่น จารึก ปราสาทตาพรหม โศลกที่ 23 นำเสนอพระราชอำนาจของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ในรูป ของพระเกียรติยศที่ขจรขยายไม่มีที่สิ้นสุด ดังที่ว่า

“...หลังจากไต่ยีน พระเกียรติยศของพระองค์ที่ได้รับ
การสวดสรรเสริญแล้ว ณ อีกฝั่งหนึ่งของมหาสมุทร
ภูเขา และป่าไม้ ในสนามรบพวกข้าศึกผู้มีทางไปที
สูงขึ้น ๆ (คือหนีไปไกล) รวากับว่าจะล่อเลียนลูกของ
ท้าวทักษะ ผู้วิ่งหนีไปที่ไม่มีที่สิ้นสุด เพื่อต้องการที่จะ
วัดแผ่นดิน...”

(Yamdate 2015: 129)

หรือเนื้อหาจารึกประจำอำเภอโคยศาลา ตาเมื่อนโตจ โศลกที่ 5 นำเสนอ ภาพลักษณ์ของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 อย่างยิ่งใหญ่สมพระเกียรติ ดังนี้

“...พระองค์ ทรงเป็นมงกุฎประดับบนพระเศียรของ
เหล่าราชันย์ (กลุ่มวรรณะกษัตริย์) ทั้งหมด เป็นดอกบัว
รองฝ่าพระบาท ทรงนำศัตรูเข้ามาสวามิภักดิ์ ทรง

อภิเษกสมรสกับพระมเหสี (สตรีทรวดทรงงดงามมาก)
คือ ราชอาณาจักร (แผ่นดิน) ซึ่งเป็นเครื่องประดับที่
ตกแต่งด้วยรัตนาคือคุณสมบัติอันดีงาม ที่แผ่พระ
เกียรติยศของพระองค์จรจายแล้ว...”

(Chitsuthiyan 2012: 104)

1.2) พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ในฐานะวีรกษัตริย์ผู้เป็น “ยอดนักรบ” จารึกปราสาทพินามอากาศ บันทึกวีรกรรมครั้งสำคัญของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ที่ทรงเอาชนะกองทัพจามปาได้ เนื้อหาในโคลกที่ 68 ระบุถึงกองทัพจามปาโดยการนำของพระเจ้าศรีชัยอินทรวรมันซึ่งได้ยกกองทัพเข้ามาบุกรุกอาณาจักรกัมพูชา กวีบันทึกถึงความน่าเกรงขามของพระเจ้าศรีชัยอินทรวรมันว่าเปรียบเหมือนราวณะ ซึ่งเป็นตัวละครเอกฝ่ายอธรรมในรามายณะ การที่พระเจ้าศรีชัยอินทรวรมันยกทัพอันยิ่งใหญ่เข้ามายังอาณาจักรกัมพูชานั้น พระนางศรีอินทรวเทวีทรงรับรู้เหตุการณ์ด้วยพระองค์เอง โดยกล่าวว่ากองทัพจามปาที่ยกเข้ามาเนื่องแน่นจนประมาณไม่ได้ การที่ศัตรูยกกองทัพจามปาเข้ามาบุกรุกก็มีจุดมุ่งหมายเพื่อต่อสู้กับกองทัพของกัมพูชานั้นเอง ดังความว่า “พระองค์ คือ ศรีชัยอินทรวรมันนั้น ผู้เป็นเจ้าแห่งอาณาจักรจามปา ผู้มีเมอาอำนาจ เหมือนกับราวณะ (ทศกัณฐ์) ผู้มีกองทัพถูกนำมาแล้วด้วยรถศึก เพราะพระอาทิตย์ [...] ไปแล้วสู่ประเทศกัมพูชาที่เสมอกับท้องฟ้า เพื่อการต่อสู้” / 68 / ผู้วิจัยเห็นว่าเหตุการณ์ในครั้งนั้นเป็นประวัติศาสตร์ที่ยิ่งใหญ่ที่สุดในสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 สอดคล้องกับเอกสารจีนบันทึกโดยมาตวนลินกล่าวยืนยันเหตุการณ์ในครั้งนั้นว่า พระราชาจามโจมตีอาณาจักรเจนละอย่างรวดเร็วด้วยกองทัพเรือที่เข้มแข็ง แล้วทำการประหารกษัตริย์เจนละ (Giteau 2009: 93) เนื้อหาจารึกปราสาทพินามอากาศในโคลกที่ 69 พระนางศรีอินทรวเทวีบันทึกนัยสำคัญจากเหตุการณ์จลาจลในครั้งนั้น โดยกล่าวถึงความพ่ายแพ้ของกษัตริย์ในเมืองพระนครไว้ว่า “ผู้ [...] ได้สังหารพระเจ้า

แผ่นดิน ผู้ประกอบด้วยกรรมชั่วช้า เพื่อช่วยในการรบที่ถูกทำให้ถึงซึ่งความสกลปรก โดยพระยมผู้อยู่ทางทิศใต้ แต่ก็ได้ถูกทำให้เย็นลงแล้วด้วย พระอาทิตย์” / 69 / จะเห็นได้ว่าในความรับรู้ของพระนางศรีอินทรเทวี พระเจ้าแผ่นดินผู้ชั่วช้าในที่นี้ หมายถึงพระเจ้าตรีภูวนาติยวรมัน เนื้อหาจารึกบ่งชี้การสิ้นสุดวาระการเสวยราชย์ของพระเจ้าตรีภูวนาติยวรมันไว้เพียงเท่านั้น เมื่อพระเจ้าศรีชัยอินทรวรมันยาตราทัพเข้ามาที่เมืองพระนครรวมทั้งยังมีกองทัพเรือที่เชี่ยวชาญการยุทธ์ก็ถูกพิชัยโดยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ดังเนื้อหาในโคลกที่ 70 ระบุไว้ดังนี้ “หลังจากที่พระองค์เอาชนะมหาสมุทรที่หาฝั่งไม่ได้ คือ นักรบผู้เก่งกล้าเหล่านั้นด้วยเรือ คือความพยายามพระองค์ผู้มีการอภิเษกที่รับแล้วได้ปกครองแผ่นดินอันบริสุทธิ์ และที่มีสิ่งที่น่าตำหนิ ถูกสละทิ้งไปแล้ว เพราะการเอาชนะเมืองวิชัย เป็นต้น” / 70 / เนื้อหาในโคลกนี้ชี้ให้เห็นว่าภายหลังจากที่พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงมีชัยชนะเหนือกองทัพของพระเจ้าศรีชัยอินทรวรมันแล้ว พระองค์ก็ทรงสถาปนาพระราชอำนาจขึ้นเป็นกษัตริย์แล้วทรงฟื้นฟูแผ่นดินให้มีความบริสุทธิ์

ข้อที่น่าพิจารณา คือ จารึกปราสาทพิมานอากาศ ได้นำเสนอภาพลักษณ์ของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ให้เป็นวีรกษัตริย์ผู้เป็น “ยอดนักรบ” ไว้อย่างรวบรัดมาก จนดูเหมือนว่าวิพากษ์วิจารณ์ที่จะนำเสนอภาพความรุนแรงและบาดแผลจากสงคราม ซึ่งก็อาจเป็นไปได้ว่าความขัดแย้งรุนแรงจนนำไปสู่สงครามเป็นสถานการณ์ที่ขัดแย้งกับโลกทัศน์อันเนื่องจากศาสนา ด้วยเหตุนี้จึงไม่ต้องการจะเน้นความรุนแรง ความโหดร้ายและชัยชนะของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ที่ได้สังหารศัตรูอย่างน่าเกรงขาม อย่างไรก็ตาม วิเคราะห์การทำสงครามของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 น่าจะเป็นที่รับรู้ในราชสำนักอย่างมีนัยสำคัญ เพราะจารึกภาษาสันสกฤตที่มีเนื้อหาเป็นบทสดุดีพระเกียรติพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ดังเช่น จารึกปราสาทพระขรรค์ได้นำเสนอภาพลักษณ์ของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ผู้เป็นกษัตริย์ “ยอดนักรบ” ไว้อย่างสมจริง ดังโคลกที่ 25 บันทึกไว้ดังนี้

“...ในที่รบ พวกพระราชา เมื่อทรงเห็นพระขรรค์สีเขียว
เข้ม ที่แดงฉานไปด้วยเลือดและที่เหลืองอร่ามด้วยทอง
ที่พระองค์กวัดแกว่งทางด้านขวาและทิ่มแทงไป
ทางด้านหน้าอย่างน่าอัศจรรย์ ต่างก็วางอาวุธแล้วน้อม
ไหว้ เหมือนกับมีความกลัวว่าจะได้รับอันตรายจากธนู
ของพระอินทร์ (สายฟ้า)...”

(Prapandvidya 1988: 85)

แม้แต่นี้อาจารย์ปราสาทพรหมซึ่งเน้นภาพลักษณ์ของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ว่าทรงเป็นกษัตริย์ผู้ทรงธรรมโดดเด่นที่สุด กวีก็ยังคงย้ำภาพกษัตริย์ยอดนักรบรวมอยู่ด้วย ดังเช่น เนื้อหาในโคลกที่ 21 ให้ภาพพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ซึ่งทรงอยู่กลางสมรภูมิรบ มีความกล้าหาญที่ทรงจับพระยาช้างของข้าศึกหมุนไปมา (Yamdate 2015: 127) ดังนั้น อาจกล่าวได้ว่าภาพลักษณ์ของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ผู้เป็นกษัตริย์ “ยอดนักรบ” น่าจะเป็นที่ตราตรึงอยู่ในการรับรู้ของผู้ที่ได้ใกล้ชิดและรับใช้กษัตริย์พระองค์นี้ ด้วยเห็นว่าพระองค์ทรงนำพาชาติบ้านเมืองให้พ้นภัย การผลิตซ้ำภาพลักษณ์ของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ในแง่นี้จึงนำเสนอพระเกียรติคุณด้านการรบ ซึ่งเน้น “พระเดช” ของพระองค์ว่ายิ่งใหญ่เกรียงไกรอย่างยิ่ง

1.3) พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงมีความงดงามเป็นเลิศ ถึงแม้ว่าจารย์ปราสาทพิฆานอากาศ จะไม่ได้เน้นภาพลักษณ์ของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ในด้านความงามอย่างละเอียด แต่ก็มีเนื้อหาในบางโคลกที่เชิดชูคุณสมบัติของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ในด้านรูปโฉมที่งดงามไว้ด้วย รายละเอียดที่กวีใส่เข้ามานี้ เห็นได้ว่าเป็นขนบการแต่งในกลุ่มจารึกภาษาสันสกฤตที่เน้นบทรสสุติพระเกียรติกษัตริย์ว่ามีพระวรกายงดงามมากเปรียบได้กับกามเทพหรืออาจจะงดงามเหนือกามเทพด้วยซ้ำ ดังที่พระนางศรีอินทรวเทวีพรรณนาไว้ในโคลกที่ 8 ว่า “พระองค์หลังจากชนะกามเทพ พระองค์ได้

เข้าไปสู่หัวใจของสตรีที่มีคนรัก ด้วยคุณงามความดี คือ พระวรกายของพระองค์ที่งดงามอย่างแน่นอน หลังจากพิจารณาเห็นได้ดังนี้ จึงได้มีความพึงพอใจอย่างยิ่งต่อ [...] แม่ของเขา” / 8 / เนื้อหาโคลกนี้หมายความว่าพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงมีความงามที่ชนะกามเทพ และได้ครอบครองหัวใจของสตรีที่แม้จะมีคู่รักอยู่แล้วแต่ก็ยังหลงใหลคุณงามความดี คือความงามของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เนื้อหาในโคลกที่ 21 นำเสนอความคิดชุดเดียวกันในแง่ที่ว่าพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 มีความงดงามยิ่ง ดังนี้ “พระองค์ผู้งดงามและมีมายาหมดไปแล้วจึงได้ถูกสร้างโดยพระพรหม รวากับคิดวากามเทพแม้ผู้งดงามก็มีมายาอยู่และเป็นผู้ทำร้ายฉัน (พระศิวะ) ซึ่งเป็นผู้สร้าง” / 21 /

2. พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ในฐานะพุทธราชา

จากหลักฐานงานประติมากรรมและศาสนสถานในสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 พบว่าสิ่งก่อสร้างทั้งหลายมีความสัมพันธ์กับคติรัตนตรัยมหายาน ซึ่งเป็นหัวใจของศาสนาพุทธมหายานอย่างชัดเจน คติรัตนตรัยมหายาน เชื่อมโยงเข้ากับผู้สร้างหรือผู้อุทิศ (Suneta 2003: 38) ปงชี้ภาพลักษณ์กษัตริย์ผู้อุปถัมภ์ศาสนาเหล่านั้นว่าดำรงสถานภาพเป็น “พุทธราชา” ในจารึกปราสาทพิมานอากาศยังให้เห็นแนวคิดพุทธราชา ดังเนื้อความตอนต้นที่กวีแสดงความนอบน้อมแด่พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ และพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร ถึงแม้จะเป็นความศรัทธาของกวีเอง แต่จะเห็นว่าจารึกภาษาสันสกฤตของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ที่มีเนื้อหาเป็นบทสวดดีพระเกียรติจะขึ้นต้นด้วยบทสวดดีพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ พระโพธิสัตว์ และพระนางปรัชญาปารมิตาอยู่เสมอ ทั้งนี้สอดคล้องกับโลกทัศน์ความเชื่อของ พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 นั่นเอง จารึกปราสาทพิมานอากาศมีเนื้อหาอยู่หลายโคลกเป็นบทสวดดีพระเกียรติพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 โดยยืมภาพลักษณ์ของพระองค์ในฐานะเป็น “พุทธราชา” จะเห็นได้จากเนื้อหาในโคลกที่ 9 พระนางศรีอินทรเทวีสรรเสริญพระเกียรติคุณของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ว่าทรงมีความเลื่อมใสศาสนาของพระพุทธเจ้าอย่างลึกซึ้ง เนื้อหาในโคลกนี้

เล่นล้อความหมายได้ดีมาก กวีใช้ม้าสื่อสัญลักษณ์ถึงการเดินทางที่รวดเร็ว ความหมายในแง่นี้สื่อถึงพระเกียรติยศของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ที่แผ่ขยายอย่างรวดเร็ว ขณะเดียวกันม้ายังสื่อถึงการหยุดนิ่ง ไม่เคลื่อนไหวซึ่งผิดธรรมชาติของม้า ทั้งนี้เพื่อจะสื่อว่าการเดินทางไปหาพระพุทธรูปเจ้าสิ้นสุดลงแล้วเพราะพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงรับพระพุทธศาสนามาใส่ไว้ในพระทัยของพระองค์อย่างสมบูรณ์แล้ว และการหยุดนิ่งของม้ายังเกี่ยวข้องกับม้าทรงของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ที่ไม่ได้วิ่งไปยังเมืองอื่น ๆ อีกต่อไป เพราะพระองค์ไม่ทรงเน้นนโยบายการทำสงคราม จึงไม่จำเป็นต้องใช้ม้าเป็นพาหนะเดินทางไปรบกับเมืองอื่น ตรงกันข้ามพระองค์ทรงใช้ธรรมะแผ่พระบรมเดชานุภาพเช่นเดียวกับพระมหากษัตริย์ที่ทรงยึดถือหลักธรรมทางศาสนาเป็นกลไกปกครองบ้านเมือง ดังที่กล่าวว่า “การหยุดของม้าสองตัวของพระองค์ไม่มีแล้วในการเดินทางไปหาพระชินะ แต่การหยุดมีแล้วในการเดินทางไปสู่เมืองอันไกลยิ่ง ม้า คือ หายนะ [...] เมือง” / 9 / นอกจากนี้พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงเลื่อมใสในพระพุทธศาสนาพระองค์ยังทรงศึกษาคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาอย่างแตกฉาน ดังที่เนื้อหาโคลกที่ 10 กล่าวยืนยันว่าพระองค์เป็นผู้ที่รอบรู้ในพระสูตร นอกจากนี้พระนางศรีอินทรวีรสร์เสริญพระราชากรณียกิจของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ในด้านพระพุทธศาสนาในโคลกที่ 14 ความว่า “พระองค์ผู้รักธรรมะ มีความกระตือรือร้นที่จะปลูกเมล็ดพืชในนาใหญ่ ได้กระทำแผ่นดินให้เป็นทุ่งนาด้วยบุญ คือ พระพาหาทั้งสองที่แข็งแรงเหมือนกับท่อนไม้” / 14 / ในที่นี้หมายความว่าพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงมีความเลื่อมใสในพุทธธรรม พระองค์มีพระราชประสงค์ที่จะให้แผ่นดินกัมพูชา รุ่งเรืองด้วยธรรมะของพระพุทธเจ้า ด้วยเหตุนี้พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 จึงทรงปฏิบัติพระราชกรณียกิจด้วยพระพาหาของพระองค์ที่จะหว่านเมล็ดพืชในนาใหญ่ ซึ่งตีความได้ว่าเมล็ดพืชในที่นี้ก็คือ “ธรรมะ” โดยที่พระองค์ทรงมุ่งเผยแผ่ความศรัทธาในพระพุทธศาสนาให้แก่ประชาชน

3. ภาพลักษณ์พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ในฐานะเทวราชา

ถึงแม้ว่าพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 จะทรงเลื่อมใสพระพุทธศาสนา ดำรงพระองค์เช่นเดียวกับพระโพธิสัตว์ที่ดูแลความทุกข์สุขของทวยราษฎร์ แต่ก็น่าสังเกตว่าจารึกหลายหลักในสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 สรรเสริญภาพลักษณ์ของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ในฐานะเทวราชาแฝงอยู่ด้วย ในจารึกปราสาทพิมานอากาศพบว่ามีอยู่หนึ่งโคลกที่กล่าวถึงภาพลักษณ์พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ว่าราวกับพระอินทร์ ดังเนื้อหาในโคลกที่ 13 ที่ว่า “พระอินทร์ผู้ไปถึงแล้วพร้อมด้วยท้าวโลกบาล ได้กระทำการปราบปรามพวกอสูรที่ชั่วร้ายทั้งหลายด้วยสายฟ้า” / 13 / หมายความว่า พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 มีความเก่งกล้าสามารถเช่นเดียวกับพระอินทร์ซึ่งมีเทพบริวาร คือ ท้าวโลกบาล พระอินทร์เป็นหัวหน้าเทวดาบนสวรรค์ มีอาวุธ คือ สายฟ้า อาวุธของพระอินทร์สามารถสังหารเหล่าอสูรที่ชั่วช้าทั้งหลาย

กล่าวโดยสรุป จารึกปราสาทพิมานอากาศมีวัตถุประสงค์ในการแต่งเพื่อสวดิพระเกียรติพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ดังนั้น เนื้อหาจารึกจึงมีความสำคัญในฐานะเป็นจารึกสวดิพระเกียรติที่ช่วยสนับสนุนภาพลักษณ์ของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ว่าทรงเป็นกษัตริย์ตามแบบอย่างกษัตริย์ในอุดมคติ ซึ่งก่อปรด้วย พระบรมเดชาภาพที่มีความยิ่งใหญ่เกรียงไกร ภาพลักษณ์ของพระองค์ซึ่งเป็นกษัตริย์ยอดนักรบ และภาพลักษณ์ที่มีคุณสมบัติความงามเป็นเลิศ พระองค์เป็นกษัตริย์ประดุจ “พระโพธิสัตว์” หรือ “พุทธราชา” และพระองค์เป็นกษัตริย์ประดุจเทพ หรือ “เทวราชา” กวียกย่องพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ว่าประดุจพระอินทร์ ซึ่งเป็นหัวหน้าเทวดาบนสวรรค์

บทสรุป

จากผลการศึกษาทั้งหมดนี้ เห็นได้ว่าจารึกปราสาทพิมานอากาศนำเสนอสารัตถะที่น่าสนใจหลายประการ ประการแรก จารึกปราสาทพิมานอากาศนำเสนอสารัตถะทางด้านประวัติศาสตร์ในสมัยของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ดังเห็นได้จากพระราชประวัติของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ซึ่งระบุถึงพระราชบิดาและพระราชมารดาของพระองค์สอดคล้องกับคำอธิบายในจารึกหลายหลักของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ข้อมูลในจารึกบันทึกเหตุการณ์ที่พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 อภิเษกสมรสกับพระนางศรีชัยราชเทวี มีพระโอรส คือ นฤปดิพัทรวรมัน ซึ่งได้มีอำนาจอยู่ ณ เมืองละโว้ จากนั้นพระองค์เสด็จไปยังอาณาจักรจามปาแล้วเสด็จกลับมายังเมืองพระนคร โดยทรงทำสงครามกับอาณาจักรจามปาจนมีชัยชนะ จนกระทั่งทรงขึ้นครองราชย์ในมหาศักราช 1103 ส่วนพระประวัติของพระนางศรีชัยราชเทวีและพระนางศรีอินทราเทวี ทั้งสองพระองค์ทรงมีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องเป็นสายเครือญาติเดียวกัน ทั้งสองพระองค์ต่างมีคุณสมบัติที่น่ายกย่องทั้งในด้านความงาม ความจงรักภักดีต่อพระราชสวามี และฉลาดความรอบรู้เป็นเลิศ นอกจากนี้จารึกปราสาทพิมานอากาศยังกล่าวถึงชื่อเมืองและชื่อสถานที่สำคัญเกี่ยวกับพระพุทธศาสนาในสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ไว้ด้วย ประการที่สอง จารึกให้ข้อมูลสารัตถะทางด้านศาสนา ดังเห็นได้จากคติความเชื่อที่เกี่ยวข้องกับศาสนาพราหมณ์และศาสนาพุทธเป็นฐานความเชื่อในสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 มโนทัศน์ความเชื่อทางศาสนาพราหมณ์บ่งชี้ว่าการสร้างรูปเคารพของเทพเจ้า การถวายสิ่งของต่าง ๆ แต่เทพเจ้า และการอ้างถึงรายนามของเทพเจ้าจำนวนมากมีความสัมพันธ์กับวิถีชีวิตของคนชั้นสูงในราชสำนัก ที่พิเศษยิ่งกว่านั้น คือ คติความเชื่อพระพุทธศาสนาหายานเป็นทั้งบ่อเกิดของความศรัทธา ปัญญา และการปฏิบัติตามคำสอนของพระพุทธเจ้าอย่างเคร่งครัด ดังแสดงออกจากความเชื่อของพระมเหสีและพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ประการที่สาม สารัตถะทางด้านสังคมและวัฒนธรรม กวีกกล่าวถึงการศึกษาเล่าเรียนวิชาพระพุทธศาสนาในศาสนวิหารที่ขึ้นชื่อ

พระนางศรีอินทราเทวีดำรงตำแหน่งเป็นอาจารย์ใหญ่สอนบรรดาเหล่านางสนมในทุกวัน ขณะเดียวกันจารึกให้ข้อมูลการแสดงนาฏศิลป์ที่เกี่ยวกับชาดก ซึ่งเป็นมหรสพแห่งความศรัทธาในศาสนา ดังเห็นว่พระนางศรีชัยราชเทวีทรงแสดงนาฏศิลป์ด้วยพระนางเอง ภาพบางมุมในจารึกยังชี้ปัญหาที่เกิดขึ้นในสังคมชั้นล่าง คือ เด็กหญิงจำนวน 100 ชีวิตที่ถูกทอดทิ้ง พระนางศรีอินทราเทวีจึงทรงอุปถัมภ์เด็กกำพร้าเหล่านั้น

ผลการศึกษายังพบว่าจารึกปราสาทพิฆาตมีความสำคัญในฐานะเป็นจารึกสดุดีพระเกียรติพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ที่น่าสนใจหลักหนึ่ง ด้วยเนื้อหาจารึกมีขนาดยาวจึงเปิดพื้นที่ให้วีรนาเสนอภาพลักษณ์ของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ในหลายมิติ มิติแรก คือ ภาพลักษณ์ของกษัตริย์ตามแบบอย่างใน อุดมคติ มิติที่สอง คือ ภาพลักษณ์ของกษัตริย์ในฐานะพุทธราชา มิติที่สาม คือ ภาพลักษณ์ของกษัตริย์ในฐานะเทวราชา น่าสังเกตว่าการย้ภาพลักษณ์ในฐานะเทวราชาไม่ได้เน้นมากเท่ากับการที่พระองค์ทรงเป็นกษัตริย์ในอุดมคติ และกษัตริย์ที่ทรงยึดมั่นในพระพุทธศาสนา แต่ก็มีข้อน่าสังเกตว่าภาพลักษณ์ที่พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงประกอบวีรกรรมทำสงครามนั้น ไม่ได้เน้นรายละเอียดในส่วนนี้ไว้มากนัก

ถึงแม้แซนด์เลอร์ จะแสดงความเห็นว่าจารึกภาษาสันสกฤตในอาณาจักรกัมพูชาซึ่งแต่งขึ้นเพื่อสรรเสริญกษัตริย์นั้น เนื้อหาจารึกมีข้อจำกัดอยู่หลายประการ ดังเช่น การเลือกนำเสนอภาพชนชั้นสูง ระบบการเมืองภายในพระนครซึ่งไม่มีความชัดเจน เพราะฉะนั้น การเรียนรู้ประวัติศาสตร์ผ่านจารึกจึงคล้ายแสงไฟจุดไว้ในที่ต่าง ๆ หลายแห่ง เมื่อแสงไฟดับลง

“เราแทบไม่รู้เลยว่าเทวาลัยนั้นเหมาะกับบริบทของยุคสมัยนั้นหรือไม่ ไม่รู้ว่าผู้อุปถัมภ์ให้สร้างเทวาลัยมีสถานะราชการอย่างไร ไม่รู้ว่าเทวาลัยนั้น มีประโยชน์มากี่เดือนหรือกี่ศตวรรษ”

(Chandler 2014: 45 - 48)

กระนั้นก็ตาม การศึกษาจารึกปราสาทพิมานอากาศของพระนางศรีอินทราเทวี นับเป็นความพยายามที่ผู้วิจัยจะแสดงให้เห็นถึง “ความสว่าง” ของแสงไฟที่ริบหรี่นี้ เพราะเมื่อศึกษาจารึกภาษาสันสกฤตหลักอื่น ๆ ของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ให้ละเอียดลึกซึ้งต่อไป อาจจะได้ภาพรวมของข้อมูลที่ให้ “ความสว่างไสว” ไขความกระจ่างเกี่ยวกับ พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ตลอดจนความสำคัญของจารึกภาษาสันสกฤตในรัชกาลนี้มากกว่าที่เคยรับรู้กันมา

References

- Boisselier, J. (1987 - 1988). La royauté khmère dans la seconde moitié du XIIe siècle: Les prédécesseurs de Jayavarman VII. *Indologica Taurinensia*, 14, 117 - 143.
- Briggs, L.P. (1999). *The ancient Khmer Empire*. Philadelphia: The American Philosophical Society.
- Chandler, D. (2014). *Prawattisāt Kamphūchā (Phim khrang thī sī)* [A History of Cambodia (4th ed.)]. Bangkok: The Foundation for the Promotion of Social Sciences and Humanities.
- Chitsuthiyan, A. et al. (2012). *Kānsuksāwīchaiklumjaruekprāsāt tāmūan* [A study *Prasat Ta Muen* Inscriptions]. Bangkok: Department of Oriental Languages, Silpakorn University.
- Cœdès, G. (1929). Nouvelles données chronologiques et généalogiques sur la dynastie de Mahidharapura. *BEFEO*, XXIX, 297 - 305.
- _____. (1942). *Inscriptions du Cambodge Volume II*. Hanoi: Imprimerie d'extreme - Orient.
- _____. (1947). *Pour mieux comprendre Angkor: cultes personnels et culte royal, monuments funéraires, symbolisme architectural, les grands souverains d'Angkor*. Paris: librairie d'Amerique et d'orient Adrien Maisonneuve.
- _____. (1963). *Angkor, an introduction*. New York: Oxford University Press.
- _____. (1968). *The Indianized states of Southeast Asia*. Honolulu: East West Center Press.
- _____. (1999). *Yōt Sēdēkaptawan 'ōksuksā: Rūambotkhwāmpēn* [George coedes and oriental studies selected articles in Thai translation]. Bangkok: Princess Maha Chakri Sirindhorn Anthropology Centre.
- Diskul, S, M.C. (1966). Silajaruekprāsātphrakhankhōngphraçhao chaiwōramanthī çhet [Prah Khan Inscription of Jayavarman VII]. *Silpakorn Journal*, 10(2), 52 - 62.

- Diskul, S, M.C. (1992). *Prawatsāt 'ēchīa 'ākhanēthung* [The Indianized States of Southeast Asia]. Bangkok: The Historical Society.
- _____. (2004). *Sātsanāphrāmnai 'ānāchakkhōm* (Phim khrang thī sām) [Les Religions Brahmaniques dans l'Ancien Cambodge d'après l'Épigraphie et l'Iconographie (3th ed.)]. Bangkok: Amarin Printing and Publishing PCL.
- Finot, L. (1903). L'inscription sanskrite de Say - fong. *BEFEO*, III, 18 - 83.
- _____. (1925). *Inscriptions d'Angkor*. Hanoi: Imprimerie Extreme - Orient.
- Giteau, M. (2009). *Prawatmūrangphranakhōnkhōngkhōm* (Phim khrang thī sī) [Histoire d'Angkor (4th ed.)]. Bangkok: Matichon.
- Hall, D.G.E. (2014). *Prawattisāt 'Ēchīa tawan 'ōk chīang tai: suwan-naphūm - 'usākhanē phāk phitsadān* (Phim khrang thī sām) [A history of South - East Asia (3th ed.)]. Bangkok: The Foundation for the Promotion of Social Sciences and Humanities.
- Lagirdar, F. (2003). Epigraphy and Philology in Thailand, Laos and Cambodia: current studies at the French School of the Far East (EFEO). In *Phasa Charuek* 9 (60 - 74). Bangkok: Silpakorn.
- Majumda, R.C. (1953). *Inscriptions of Kambuja (The Asiatic Society Monograph Series Volume VIII)*. Calcutta: The Asiatic Society.
- _____. (1985). *Champa: history & culture of an Indian colonial kingdom in the Far East 2nd - 16th century A.D.* Delhi: Gian.
- Ngamchitcharoen, W. (2004) 'Attālænippānnaiphratraipidok [Anatta and Nibbana in the Tipika]. *Journal of Liberal Arts*, 1(1), 93 - 115.
- Nualta, V. (2014). *Prawatsāt wīatnāmtōntai Tangtāekhritsatawatthī pēt Thungklāngkhritsatawatthīyīsip* [History of southern vietnam from 8th century to mid 20th century] (Master's thesis, Silpakorn University).

- Phathong, M. (1994). Jarueksukhōthai: Kānsuksāwikhṛṣāratthalæ samphanthaphāp [Sukhothai inscriptions: an analysis of their contents and their internal links] (Master's thesis, Silpakorn University).
- Phronsuthirak, M. (1999). Botsadudeenaijaruekphāsāsanskritkhōṅg kamphūchā [Praśasti in the Sanskrit inscriptions of Cambodia]. In *Phāsā - jaruek Chabapthī 6: Khurubūchā Khururamluk* [Phasa Charuek 9: Khurubucha khururamluk] (281 - 301). Bangkok: Department of Oriental Languages, Silpakorn University.
- Piromanukul, R. (2016). Lakthānkīaokapphračhaochaiwōramanthī Čhet Nailummānām čhaophrayā [Evidence about Jayavarman VII in Chao Phraya River Basin]. In Krajaejun, P. (ed.), *Yukmītkhōṅprawatsātthai Langbāyon Phutthērāwāt Kānkhaomākhōṅkhonthai* [The Dark Ages of Thai History after the Theravada Buddhist, the arrival of the Tai people] (102 - 121). Bangkok: Matichon.
- Prabnok, P.P. (2004). *Kānsuksāwikhṛṣamphīmahāyānsūtrālangkāra* [A critical study of the Mahayanasutralankara] (Doctoral thesis, Silpakorn University).
- Prapandvidya, C. (1988). Chāruk prāsāt phra khan [Preah Khan Inscription]. *Thai - Bharat Journal*, 23(1), 81 - 87.
- Sharan, M.K. (1974). *Studies in Sanskrit inscriptions of ancient Cambodia*. New Delhi: Abhinav Publications.
- Silpanon, D. et al. (2015). *Thēwa sattrī: khati phut phrām læ khwām chūa nai prathēt Thai* [Feminine deities of buddhism hinduism and indigenous cult in Thailand]. Bangkok: Fine Arts Department, Ministry of Culture.
- Soanes, C. & Stevenson, A. (2006). *Oxford dictionary of English*. Oxford: Oxford University Press.
- Stark, M.T. (2004). Pre-angkorinn and angkorian Cambodia. In *Southeast Asia: From Prehistory to History*. New York: Routledge Curzon.

- Suneta, V. (2003). *Khatirattanatraimahāyānnaisinlapakhamēn chūangphutsatawatthī 18 thīphopnaiphākkāngkhōngprathed thai* [Concept of Rattanatriya: a study of Khmer art during 13th century a.d. in Central Thailand] (Master's thesis, Silpakorn University).
- Varasarin, U. (2002). *Prachoom 'atbotkhamēn Rūambotkhwām-wichākān khōngsātrāchānkāntikhun Dōn.uraisī Wōrasarin* [Khmer Rouge Include academic articles of honor Professor Dr. Urai Srivorasin]. Bangkok: Amarin Printing and Publishing PCL.
- Vickery, M. (2003). *History of Cambodia, Summary of lectures given at the Faculty of Archaeology Royal University of Fine Arts*. Phnom Penh: Vidya Series, Pre - Angkor Studies Society.
- Yamdate, N. (2015). *Kānsuksājaruekprāsāttāphōnmakhōngphra chaochaiwōramanthī Čhet* [A Study of Alamkara in the Ta - Prohm Inscription of Jayavarman VII] (Master's thesis, Silpakorn University).
- . (2017). *Khwāmchūakhōngkawīnaikānsadudeekasatrithīsa thōnchākkawisomya: Sūksāchājaruekphāsāsanskritthīphop naiprathedthai* [Beliefs of the Poet Praising the Kings reflected from the Kavisamaya: A Study of Sanskrit Inscriptions found in Thailand]. *Damrong Journal*, 16(1), 115 - 146.